

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 53

אתרים

לגעת בעבר ולשמרו למחר

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■ טבת תשע"ד ■ דצמבר 2013 ■ www.shimur.org.il

בית חג'י' בנמל דור

■ מוזיאון הרעות
במצודת כ"ח
מייסודו של יהודה דקל

- פגישה אישית עם אייל בצר, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל
- מאבקים ציבוריים: המאבק על חוות הנוי בעמק חפר
- שימור הלכה למעשה: בית הכנסת הגדול בראשון לציון - שימור והתחדשות
- ארץ אהבתי: הפך-היסטוריה של המועצה

בית המושל הטורקי בתרשיחא - שימש כמטהו של קאוקג'י (צילום: אמיר מזאריב)

של צלבי קרס ועותקים של הספר מיין קאמפף. אחרי ההלם הראשוני, התעשתנו והסברנו שאותנו לא מעניינות הדעות הפוליטיות של התושבים. הרקמה הכפרית של שרונה היא חלק בלתי נפרד מסיפורה של העיר תל אביב ועלינו לשמרה ולספר אודותיה. דיון דומה התקיים ביחס לבית המושל הטורקי המוזנח בתרשיחא, אותו אנו רואים חובה לשקם, מאחר שהוא מפואר ומשמעותי מבחינת סיפורו של המקום. העובדה שבמהלך מלחמת העצמאות שכן במקום מטהו של קאוקג'י, אינה מהווה שיקול בהחלטתנו. בשימור עוסקים אנו בתרבות - תרבות הבנייה. מרחב המחיה של הפוליטיקה הולך וגדל, אך עלינו לעשות מאמץ כדי למנוע את חדירתה לתחום שימור המורשת הבנויה ■

בגיליון מאי 2008, במדור מכתבים למערכת, הופיע מכתבו של כותב שורות אלה תחת הכותרת "שימור ופוליטיקה - אגב פרויקט בתי הבאר". ישנה אמרה שאומרת - "תחזור על שקר שלוש פעמים והרי לך אמת חדשה". נראה שהדבר תקף גם לגבי אמת לאמיתה. מאז עברו חמש שנים ולצערנו, גברו התופעות של ערבוב פוליטיקה בשימור, מה שעל פי הכרתי אסור. במילים אחרות: בבואנו לעסוק בשימור המורשת הבנויה, במידה שהשיקולים התכנוניים כוללים נקודות מבט פוליטיות, לא נגיע לשום מקום. בשל כך, הגעתי למסקנה שמן הראוי לחזור ולהדגיש את הדברים ולקוות שאם נקדיש לנושא שורות נוספות, ייתכן כי בסופו של דבר נצליח להעביר את המסר.

אקסיומה - אין אדריכלות ללא פוליטיקה. כל פעולה אדריכלית היא בבחינת הצהרה פוליטית. הקשר בין אדריכלות לשימור המורשת הבנויה אף הוא ברור. אבל למרות שהדבר נשמע כאוקסימורון, אני חוזר וטוען, בהסתמך על דוגמאות מחיינו כאן בארץ, כי שימור ופוליטיקה חייבים להישאר קווים מקבילים שלעולם לא ייפגשו. כאשר אנו באים לשקול את ערכם השימורי של בניין, שכונה או רקמה עירונית שלמה, עלינו לחשוב על מיקומם של אלה בסיפורן של העיר או השכונה. ברגע שנתחיל להתייחס לדעותיהם הפוליטיות של התושבים שגרו בהם, או למעשיהם בעבר, אנו עלולים להיקלע לשיקולים שיובילו אותנו למעשים שגויים, לעיתים הרי אסון. ראו את המושבות הגרמניות, או את מטהו של קאוקג'י בתרשיחא: במהלך המאבקים הממושכים אותם ניהלנו בזמנו, במאמץ להציל מה שנתר מן הרקמה של המושבה הגרמנית שרונה בתל אביב, קיימנו עשרות דיונים. לא היה דיון בו לא קם אחד המשתתפים להזכיר לכולנו כי מדובר בבתיים של נאצים, וכי במרתפיהם נמצאו דגלים וסמלים

דבר המנכ"ל

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

חברים, נאמני שימור, קוראים יקרים,

עם צאת גיליון "אתרים" מס' 53 ולעת סיום שנת 2013, ברצוננו לציין בסיוף את הגידול בתקציב מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ואת הגידול המשמעותי בפעילות, בהיקפים שטרם ידענו כמותם. בעזרתם המשכנו בהקמת מרכזי מבקרים, בשדרוג תשתיות ותצוגות באתרי המורשת, בהצלת מבנים, בהכנת תכניות חלופיות ליוזמות פיתוח הרסניות ובמאבקים ציבוריים למען השימור. בד בבד הענקנו מקום מיוחד לנושא המורשת והנחלתה באמצעות המערך החינוכי, עבודה מול אמצעי התקשורת, ימי עיון וכינוסים. כל אלה בסיוע חשוב של משרד התרבות והספורט ואגף מורשת במשרד ראש הממשלה, העושים כל מאמץ לקדם איתנו את השימור והמורשת.

שנת 2014, שנת ה-30 להיווסדה של המועצה לשימור מבנים ואתרי ההתיישבות (שמה הקודם של המועצה), בחורף ירושלמי של חודש דצמבר 1984, תעמוד בסימן סיכום המפעל הגדול הזה, על הישגיו ולקחיו. נערוך חשבון נפש ונבדוק מהם הנושאים בהם עלינו לטפל, אלו "אבנים" טרם "הפכנו" ומהן הפעולות בהן ננקוט למען חיווק תרבות השימור בארץ.

השנה צפויה להיות עשירה באירועים. במהלך השנה נקיים ימי עיון, סיורים מיוחדים, כנסים, ומפגשי הוקרה לדור המייסדים, לחלוצי השימור, מקימי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. בנוסף, נוציא לאור פרסומים רטרופסטיביים במבט לעתיד.

לא יהיה זה שייט תענוגות יקר, אלא מסע לחשיפת הפעילות, להעמקתה, ולחיווק הקשרים עם ציבור הולך וגדל, שיחד עם עובדיה המסורים של המועצה, מצטרף אלינו לכלל גוף הפועל בנושא השימור. ומשהו קטן לסיום, אריק איינשטיין. עם יצירתו ושיריו גדלנו. מהם

שאבנו אהבה לפינות חבויות ובעזרתם התחברנו לחלוצים ובוני הארץ. יצירה זו נתנה ביטוי ליצירותינו אנו וסייעה לנו לזכור את שכל כך חשוב לשמר. אריק הותיר לנו את הטור הראשון והאחרון אשר כתב לעיתון "מעריב" ושהתפרסם ביום 29.11.2013, ובו צדו את עינינו התייחסות גם לגימנסיה הרצליה שהפכה לסמל למה שהיה ואבד ולאחריותנו כלפי הדורות הבאים:

"... 'פייג' זן 10 זלךך. מגרל האספלט אל הפולס, לזו הגקייט
הצרכי, לכן זגימנסיה "לשלוה" זכואו רנ"ק. זג היה גזיג לפני
אולסיקין ז"ל. לפני כאר לינק זנו אל האגרל זלשוו זניין, וזג
הרס לי אל הוייס. זג גס מג לללו זאזיטזיון האכזיג. פייג' לם
לא מזמן וזג היה מפחיז: כאילו פזצג אטאס נפלה אל האגרל. אין
זכר לכאוס. אין זכר למגני, ללפ אלו אמלרו זרקא; כאילו זאולס לא
היה פה כאוס. חק גזילס מהוייס ללי זכר אלי לם, זגהחלה כילז
לפנה זגחזיוג האגלטיקה, זאזר כך כאגלט פליס. ז-1956
זכוי לם זאליפולג ילראל זקפזיג זגזיג. אזיטזיון האכזיג היה
ה-מקוס, זמקו אולג. וזג לזי כאוס ללזג מג ללזללו זגימנסיה
הזכזיג - זמקו אולג זנו אליג אל מגזל ללזס, לא זלזאזין. אזי
זאזל לם אזי אפלר ללזר זכל, כי הוייס זיולסיס אל ללזס,
זאזל אל זגימנסיה הזכזיג, לליז חק אזיז מגזלוג זוווי לל זק?
זולג זכפ"ה..."

ומכאן הכל נובע...
שלכם,
עמרי שלמון

מהם שורשיך בעמק יזרעאל וכיצד הגעת לתפקיד ראש המועצה?

הרקע האישי שלי נטוע עמוק במרחבי העמק. סבי וסבתי היו מחלוצי ההתיישבות בעמק יזרעאל. סבי, ישראל בצר, עלה ארצה מאוקראינה, דרך ארגנטינה, בשנת 1907. סבתי שפרה לבית שטורמן עלתה ארצה מאוקראינה. שניהם הגיעו לחוות כנרת, אבל בעקבות סכסוכים בין הפועלים למנהל משה ברמן, הציעו חלק מהפועלים לר"ר ארתור רופין, לעבד את אדמות אום ג'וני תמורת חלק מהיבול. הייתה זו קבוצת הכיבוש של אום ג'וני שיצאה למקום ב-1909, שנה לפני שהגיעה לשם הקומונה החרדתית. הקבוצה מנתה שישה גברים, בהם סבי ישראל בצר ואישה אחת, הלא היא סבתי שפרה. בשנת 1910 הם בנו את הצריף המוכר מצילומו של אברהם סוסקין. בסוף אותה שנה נישאו סבי וסבתי על שפת הכנרת.

אנשי הקומונה החרדתית הקימו את דגניה ואילו סבי וסבתי עברו בשנת 1911 לקואופרציה במרחביה. בתם הבכורה ירדנה הייתה הילדה הצברית הראשונה בעמק יזרעאל ואבי נחמן נולד בשנת 1914. הקואופרציה במרחביה היוותה חממה שבה התגבשו צורות התיישבות חדשות, בין היתר נולד כאן רעיון המושב.

בשנת 1921 עזבו סבי וסבתי את מרחביה והיו בין מקימי נהלל, מושב העובדים הראשון בארץ ישראל. בהמשך עבר אבי לבית שערים. אני נולדתי בבית שערים בשנת 1950 ומילדותי לקחתי חלק בעבודה החקלאית. אנו עוד חרשנו את האדמה בעזרת סוסים וקצרנו עם מגל וחרמש.

למדתי בבית הספר בנהלל ובצבא שירתתי כחייל בסיירת מטכ"ל וכקצין בסיירת צנחנים. לאחר השירות הצבאי נישאתי לזהר. בשנת 1972 נבחרתי למזכיר מושב נהלל.

עד שנת 1994 לא התקיימו בחירות למועצה האזורית עמק יזרעאל והדבר הפריע לי היות שהרגשתי שחסרה התייחסות רצינית למתרחש באזור מבחינה מערכתית וכי אין משקיעים ביישובים הכפריים. באותה שנה הצעתי את מועמדויותי לראשות המועצה, אך לא נבחרתי. משנת 1999 כיהנתי כסגן ראש המועצה, ובשנת 2006 נבחרתי לראש המועצה.

מה היו המהלכים הראשונים שביצעת בתחום השימור באזור?

מעצם היותי בן העמק, המחובר למורשתו, היה לי ברור מאז ומתמיד כי יש לפעול בנושא השימור. לכן, כבר כסגן ראש המועצה התחלתי לשתף פעולה עם עמרי שלמון שהיה אז סמנכ"ל ומנהל מחוז צפון במועצה לשימור אתרים. הפרויקטים הראשונים אותם קידמנו בצוותא היו הקמת אתר רכבת העמק בכפר יהושע ומשטרת נהלל ההיסטורית. כד בכד הגענו למסקנה כי לא די לשמר אתרים בודדים ולהקים מרכזי מבקרים, אלא יש לטפל בתחום השימור מהיסוד. לשם כך פרסמנו קריטריונים לשימור והעברנו רשימות של מבנים ואתרים לשימור, באמצעות הוועדה המקומית לתכנון ובנייה. בהמשך תקצבה הוועדה סקר אתרים לשימור.

כיצד מתבצעת עבודת מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מול הגורמים השונים בעמק?

מתוך החשיבות שאנו במועצה האזורית מייחסים לשימור מורשתו של עמק יזרעאל נבנתה שיטת עבודה המתבססת על שיתוף פעולה. אנו חושבים יחד על רעיונות, מקיימים פגישות תקופתיות ופועלים יחד מול גופים שונים, כמו רשות מקרקעי ישראל, לצורך קידום פרויקטים. אחד הרעיונות שהעלינו היה להפוך את בית העם בנהלל, שתוכנן על ידי ריכארד קאופמן, לסינמטק. לשם כך חברתי למנהל הסינמטק בתל אביב אלון גרבוז ויחד פנינו לראש אגף בכיר תכנית מורשת (ציוני דרך) במשרד ראש הממשלה ראובן פינסקי. פנינו גם אל מנכ"לית

אירוע השקת בול רכבת העמק באתר רכבת העמק בכפר יהושע מימין לשמאל: מנהל השירות הבולאי ירון רצון, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון (צילומים: ישראל פרץ, באדיבות המועצה האזורית עמק יזרעאל)

אירוע השקת בול רכבת העמק באתר רכבת העמק בכפר יהושע מימין לשמאל: מנהל השירות הבולאי ירון רצון, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון (צילומים: ישראל פרץ, באדיבות המועצה האזורית עמק יזרעאל)

משרד התרבות אורלי פרומן, ובנינו תכנית עסקית. רעיון זה מתחבר מאוד לעברו של בית העם שהיווה אז מרכז תרבות אליו נהרו אנשים מכל רחבי העמק על גב סוסים ובעגלות. לנהלל הגיעו מיטב ההצגות שנצפו בארץ באותם ימים, כולל הצגות של תיאטרון "הבימה".

היבט נוסף הוא האירועים המתקיימים בעמק. לקראת כל אירוע המתקיים במרחב, אנו משתפים את מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בהכנות ומשתדלים לשלב לא רק פעילות באתרי המורשת, אלא גם פעילות בנושא השימור.

הנושא שכמובן מטריד את כולנו הוא המגבלה התקציבית. המועצה האזורית מעניקה תמיכה כספית ככל האפשר, לדוגמה עבורות שביצענו במשטרת נהלל, אך כמובן היינו שמחים לתקציב גדול יותר ממועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

מהם יחסי הגומלין בין שימור לתיירות?

כל נושא השימור העניק דחיפה לפיתוח התיירות. אתרי המורשת ששומרו הפכו למוקדי תיירות המספקים פרנסה לתושבי האזור. אנו מקיימים סיורים בעקבות השימור וסיורים המשלבים טבע ומורשת. יחד עם זאת, אנו עושים את כל המאמצים להעניק חיים לאתרים ולהפכם לחלק בלתי נפרד ממפת התיירות באזור, כדוגמת המפעל של "תרבות לישראל" בחסות משרד התרבות והספורט; במסגרת פסטיבל חלב ודבש המסורתי, אנו מקיימים פעילות נרחבת באתרים; כשחגגנו 100 שנה לעמק, הכרזתי על הנחה במוזיאון לראשית ההתיישבות ביפעת; באתר רכבת העמק בכפר יהושע פתחנו את "בית הסודות" שבו היה על המבקרים להתמודד עם חידה של דן חמיצר בנושא ההתיישבות בעמק; הכרזנו בבתי הספר על שנת רכבת העמק שבמסגרתה הושק בול רכבת העמק; אנו מקיימים אירועי תרבות וזמר במשטרת נהלל ובאתרים אחרים, מארגנים שווקי איכרים, אירועים של מספרי סיפורים, תערוכות אמנות ועוד. לאחרונה אף עלה רעיון להפוך את הכנסייה באלוני אבא למרכז מוסיקה. הפעילויות הללו מושכות אליהן תיירות מהעמק ומחוצה לו וכהיוזן חוזר, מעלות את המודעות לחשיבות השימור.

כיצד אתם מתמודדים עם סוגיית "שימור מול פיתוח"?

אני יכול לומר באופן חד משמעי כי אין סתירה בין שימור לפיתוח. השקעה באתרים ההיסטוריים מחוללת צמיחה אזורית. כאשר אנו משמרים מבנה או אתר, אנו בעצם שומרים עליו. כל מבנה כזה מאפשר לפתח עסקים חדשים, אך אנו מקפידים שאלה לא יפגעו במבנה, אלא יעניקו לו חיים ויציגו את תפארת העבר שלו. המגמה היא פיתוח מכבד ולא דורס וזוהי הדרך בה אנו פועלים.

סימנו 300 נקודות פיתוח באזור, אבל אנו מקפידים שכל ההתנהלות תהיה בהתאם לכללי השימור. אנו מעוניינים לאפשר לצעירים להישאר באזור ולשם כך מתבצעות הרחבות ביישובים, אך הן מתבצעות

מימין לשמאל: עמרי שלמון, רות דיין, אייל בצר והציירת חיה גרץ-רן בפתיחת התערוכה "מסע בזמן". בציוור שעל הקיר מופיעה רות דיין

ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל אייל בצר נושא דברים בפתיחת התערוכה "תחנה בזמן" באתר רכבת העמק בכפר יהושע. יושבים מימין לשמאל: מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, אוצרת התערוכה מיכל שכנאי והאמן אלי שמיר מכפר יהושע

תל עדשים, אליו הביאו חברי המושב את התבואה שקצרו. התחלנו לטפל במקום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הכינה תיק תיעוד ועסקנו בהיבטים התכנוניים. עתה אנו מתקדמים לקראת התחלת עבודות ההצלה, אך בינתיים חל עיכוב בשל מגבלות תקציב. **בית הכנסת בגבת** - בית הכנסת בגבת נבנה עבור הורי החברים על פי דגם של בית כנסת מפולין. בית הכנסת שימש גם כחדר האוכל ולאחרונה הוא הועבר למוזיאון לראשית ההתיישבות ביפעת. המבנים והמתחמים שהזכרתי הינם רק חלק קטן ממכלול של מבנים. קיימים עוד מבני ציבור בסגנון הבינלאומי, חדרי אוכל, מבנים טמפלרים באלוני אבא ובבית לחם הגלילית ורכים אחרים. כל אלה זוכים להתייחסות ואנו מקווים להביא לשימורם ולהשמשתם לטובת הציבור.

כיצד אתה מסכם את ה"אני מאמין" שלך בתחומי המורשת והשימור?

הצהרת בלפור הביעה את תמיכתה של ממשלת בריטניה בהקמת בית לאומי לעם היהודי. מסמך זה עורר הדים ותקוות רבות, אך יש לזכור שהבטחות כאלה ניתנו לכורדים, לארמנים לערבים ועוד. בפועל, ירדן ועיראק "קיבלו" מדינות ולאחרים לא הייתה באמת כוונה "לתת". מה שחולל את המפנה וסייע להקמת המדינה למעשה, היה אותו מפעל ציוני התיישבותי שקבע עובדות בשטח. מדינת ישראל נוסדה שנים רבות לפני הקמתה בידי החלוצים שחוללו מפנה דרמטי לעם היהודי. זהו סיפור הירואי שאין כדוגמתו וחלק גדול ממנו התרחש כאן בעמק. המעניין הוא כי אותם חלוצים שמרדו בהוריהם ולכאורה גם ביהדות, למעשה התחברו לשורשים היהודיים. הם דיברו עברית וחיו בנוף תנ"כי. מבית הכנסת בגבת נשקף נוף העמק עם סיפורי התנ"ך, הכרמל בו פעל אליהו הנביא ואינספור אתרים שהיו לאבני דרך במורשת היהודית. אתרי המורשת אינם מבנים בלבד, הם למעשה הביטוי המוחשי של רוח החלוציות והפשטות. הם מספרים את סיפור העבר ומביאים את רוח התקופה אותה אנו רוצים להנחיל לדורות הבאים. האנשים אינם, אך הנגיעות קיימות סביבנו ועלינו להקפיד ולשמרן.

כל המפעלים הללו נועדו לחבר את הנוער לעבר. אני דור שלישי למייסדי נהלל, אבל הבנים כבר אינם חלק מעולם הבראשית ותפקידנו להנחיל את המורשת הזו. אחת השאלות איתן אנו מתמודדים היא כיצד לחבר את העבר להווה ולהעניק לו את הרלוונטיות בעיני הצעירים. תהליך השימור עצמו אינו פשוט, לעתים הוא דורש מאבק על עצם שימור מבנה או אתר מסוים וגם כאשר מתקבלים האישורים מדובר בתהליך מורכב. אחת הבעיות העיקריות היא הנושא הכספי. קורים לפעמים מקרים לא סבירים בהם פוגעים במבנים על מנת לחסוך בעלויות, לדוגמה בכפר יהושע פירקו את הגגות כדי לא לשלם ארנונה גבוהה וזה הרס את הבתים. אחת הדרכים לפתור זאת יכולה להיות באמצעות חקיקה - מן הראוי לקבוע שבכל פרויקט גדול שיתבצע, כגון חידוש רכבת העמק, על היזם או הגורם המבצע יהיה להפריש פרומילים לטובת השימור, כחלק מההשקעה בפרויקט ■

באמצעות בנייה צמודת דופן. בנהלל שבו היתה בעיה מיוחדת בהרחבה בשל המבנה המעגלי שלו, הוחלט לתכנן מעגל נוסף מעבר לחלקות. כך לא ייפגעו המשקים והשטחים החקלאיים ותתאפשר תוספת בנייה. בנושא הפיתוח פועלת ועדה מקומית שבראשה אני עומד. העבודה בתחום זה דורשת פעולה מול גופים רבים. כל פעולה מתבצעת תוך רגישות גבוהה לשמירה על שטחים פתוחים ועל נכסי המורשת. במקביל אנו מביאים עוד מים לעמק ונאבקים על המשך פיתוח החקלאות, שהיא עצמה ערך לשימור. חקלאות דרך מעלה את ערך הנדל"ן ובמדינות כמו אנגליה מקבלים על כך גמול. בצד זה אנו מובילים פעילות לא חקלאית כגון גגות סולאריים ועסקים ייחודיים כדי ליצור מקורות פרנסה נוספים.

התוכל להתייחס למספר פרויקטים לשימור באזור?

אנו מטפלים במשותף עם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בשימורם של עשרות מבנים ואתרים באזור, חלקם כבר פועלים שנים רבות כמרכזי מבקרים, חלקם עברו תהליכי שימור ומשמשים לעסקים שונים, על חלקם אנו עדיין נאבקים, ובחלקם הטיפול מתעכב בשל חוסר תקציב.

אתר רכבת העמק בכפר יהושע, חצר הקואופרציה במרחביה, משטרת נהלל ואחרים עברו תהליך שימור ופועלים כאתרי מורשת. ממשכים לפתח את האתרים כדי שאפשר יהיה לקלוט קהלים גדולים יותר ולהציג את סיפורם בדרך טובה יותר. בנוסף אליהם קיימים מבנים רבים ששומרו או שנמצאים בעיצומו של התהליך:

חדר האוכל הראשון בגניגור - המבנה תוכנן בשנת 1925 על ידי האדריכל ריקארד קאופמן. הוא נחנך בשנת 1928 ושימש את חברי הקיבוץ עד שנת 1958. המבנה בעל אדריכלות ייחודית והיה חדר האוכל הראשון מסוגו בתנועה הקיבוצית. אנו מקווים להביא לשיקומו במסגרת הפרויקטים של תכנית מורשת, ועובדים עם אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון והעמקים במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. **מגדל הגמל בגניגור** - המגדל נבנה על ידי קרן קימת לישראל, בעזרת תורמים מאנגליה וקיבוץ גניגור. הוא תוכנן על ידי האדריכלים יוחנן רטנר ועמנואל ילן (וילנסקי). אבן הפינה הונחה בשנת 1932 והבנייה הסתיימה בשנת 1935. המגדל, יחידי מסוגו בארץ, נבנה בסגנון הבינלאומי ("באוהאוס"). הוא הוקם כדי לשמש מקום תצפית ושמירה על יער בלפור ועל הכביש המחבר את יישובי עמק יזרעאל. בתקופה שלפני מלחמת העצמאות שכן בו סליק של הפלמ"ח. בשנת 2003 הוא שוקם בפרויקט משותף של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, המועצה האזורית עמק יזרעאל, קיבוץ גניגור וקרן קימת לישראל. **המאפייה בכפר יהושע** - מבנה המאפייה שוכן ליד מכוון התערוכת במושב ובמקום כבר בוצעו עבודות הצלה. המושב פנה למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בבקשה לשמר את המקום ואנו פועלים בצוותא לקידום הפרויקט. הרעיון הוא לחדש את הפעלת המאפייה ולהשיב ימיה כבעבר.

האסם בתל עדשים - האסם שימש כאחד המוקדים הפעילים במושב

מסמך העקרונות של איקומוס להכשרה בשימור* אדר' יעל אלף - חברת הוועד המנהל של איקומוס ישראל

סדנת שימור ציורי קיר בראשון לציון, בהנחייתו של שי פרקש, סטודיו תבלת (צילום: איציק שוויקי)

- ✦ הבנת מרכיביו האדריכליים של המבנה או של האתר ומיקומו בסביבה בהקשר אורבני ונופי.
  - ✦ איתור ושילוב כל מקורות המידע הרלוונטיים לאתר הנדון.
  - ✦ הבנה וניתוח של מונומנטים, מכלולים ואתרים כמערכת מורכבת.
  - ✦ אבחון סיבות לבליה כבסיס לפעולה מתאימה.
  - ✦ מיומנויות בארגון ובהצגת האינפורמציה בדוחות קריאים המשלבים חומר גרפי וצילומים.
  - ✦ הכרת עקרונות השימור כפי שאלו באים לידי ביטוי באמנות בינלאומיות ויישומם.
  - ✦ הכרת אתיקת השימור, קבלת החלטות שקולות ולקחת אחריות לשימור ערכי האתר לאורך זמן.
  - ✦ הכרת בעלי המקצוע המעורבים בשימור, כדי לפנות לעצה או מחקר ייחודי בעת הצורך.
  - ✦ ייעוץ בנושאי תחזוקה ומדיניות הניהול של האתרים.
  - ✦ תיעוד ההתערבות באתר.
  - ✦ עבודה בצוות רב תחומי ושימוש בשיטות עבודה מקובלות.
  - ✦ יכולת עבודה עם תושבים, רשויות ומתכננים כדי לפתור קונפליקטים ולפתח אסטרטגיות לשימור, המתאימות לצרכים המקומיים, ליכולות ולמשאבים.
- מסמך העקרונות החדש אינו מבטל את קודמו, אך מסיט את ההתמקדות של ההכשרה מהעיסוק ב"אובייקט" לשימור קרי, במונומנט או במכלול, לעיסוק בתהליך שבמרכזו עומדת הקהילה. המושג קהילת מורשת (heritage community) נטבע באמנת פארו, וכולל את האנשים המעריכים היבטים של המורשת שאותם היו רוצים לשמר ולהעביר לדורות הבאים, במסגרת של פעילות ציבורית. את ההכשרה אם כך, יש להתאים למגוון רחב של קהלים: אנשים שיש להם קשר ישיר וכאלה שיש להם רק קשר עקיף לשימור, ארגונים ומקבלי החלטות וקובעי מדיניות. המסמך מרחיב את מקומן של מסגרות הכשרה לא פורמאליות ושילוב של האקדמיה בפעילויות אלה. בהמשך מפורטים צורכי ההכשרה של קהלי היעד השונים ובהם: קהילות והציבור הרחב, רשויות ממשלתיות, ו-NGOs, מנהלי אתרים ומנהלי פרויקטים. מבין בעלי המקצוע, מציין המסמך מתכננים ומהנדסים, משמרים, חוקרים, כלכלנים, עורכי דין, מודדים ועוד. כדי לפתח גישה מערכתית ליישום העקרונות, מוצעות דרכי פעולה הכוללות גיבוש אסטרטגיות הכשרה בתחומים השונים ברמה הבינלאומית, הלאומית הארגונית או המקומית וכן ייזום של שיתופי פעולה בין הגופים השונים העוסקים בהכשרה בהתאם לקהלי היעד. מעניין יהיה לבחון את פעילויות ההכשרה השונות הקיימות לאור התפיסות העכשוויות למורשת תרבות המוצגות במסמך, ולברוק כיצד ניתן להשתמש בכלים המוצעים כדי לקדם את ההכשרה והחינוך לשימור בארץ ■

* המאמר, כולל הערות שוליים והפניות למסמכים ולאמנות, באתר האינטרנט של המועצה

התפיסה שלנו לגבי מורשת תרבות נתונה להתפתחות מתמדת ועמה משתנות גם הגישות לחינוך ולהכשרה בשימור. לאחרונה כתבה הוועדה הבינלאומית להכשרה של איקומוס מסמך עקרונות להכשרה בשימור: "Principles for Capacity Building through Education and Training in Safeguarding and Integrated Conservation of the Cultural Heritage". במסמך עולים נושאים הרלוונטיים לנו כיום בחשיבה על חינוך והכשרה בשימור המורשת בישראל, במיוחד נוכח התנופה שקיבלו בעשור האחרון, עם פתיחתם של קורסים ומסלולי שימור במוסדות אקדמיים, בפעילויות בקרב הציבור הרחב, כמו קורס נאמני שימור אתרי מורשת, ובתכניות חינוכיות בבתי ספר ובקרב מנהלי אתרים.

סדנת עץ במחנה שימור בעכו (צילום: ליונל דרמון. באדיבות פרויקט רמפאר)

ההתפתחות בגישות למורשת תרבות, לסוגי הנכסים לשימור ולקהלים המעורבים בעשייה השימורית, באה לידי ביטוי באמנות ובמסמכים בינלאומיים של גופים כמו איקומוס, אונסקו והאיחוד האירופי. בשנת 1964 נכתבה אמנת ונציה בדגש על שימור של מונומנטים ואתרים. כעבור כ-20 שנה פורסמה אמנת איקומוס לשימור ערים היסטוריות (אמנת וושינגטון, 1987) ובשנות ה-90 הוצג הרעיון של "נוף תרבות". שאלת "האותנטיות" על היבטיה השונים, שנדונה בנארה בשנת 1994, ביטאה את ההכרה במגוון התרבותי ובשנת 2003 נכתבה האמנה לשימור המורשת הלא מוחשית. בד בבד התרחב מקומה של הקהילה בשיח המקצועי ובשנת 2005 גיבש האיחוד האירופי את אמנת פארו על הערך של מורשת התרבות לחברה. בשנת 2011 אימצה האסיפה הכללית של איקומוס את הצהרת פריז על "מורשת כמנוף לפיתוח". בהקשר דומה אימץ אונסקו את המלצות HUL לנוף העירוני ההיסטורי, הרואה את המורשת העירונית כמשאב חברתי, תרבותי וכלכלי בפיתוח העירוני. על פי גישה זו המורשת אינה מרכיב סטטי בעיר אלא תוצר של תהליכים כלכליים, חברתיים ותרבותיים דינאמיים שעיצבו וממשיכים לעצב אותה כל העת.

עם ההתפתחות בתפיסה של מורשת תרבות, מתרחבים גם המעגלים של בעלי העניין המעורבים בשימור. אם בעבר התמקדו תכניות הלימוד בשימור, בהכשרה של אנשי מקצוע כגון משמרים ומתכננים, הרי שכיום אנו נדרשים לתת מענה גמיש לקהלים רחבים יותר ובמסגרות ארגוניות שונות בכל הקשור למודעות, ידע ומיומנויות. מסמך איקומוס ל"קווים מנחים לחינוך ולהכשרה בשימור של מונומנטים, מכלולים ואתרים" משנת 1993 לדוגמה, מפרט את הסטנדרטים למיומנויות הנדרשות מאנשי מקצוע, אומנים ומנהלים:

- ✦ הבנת המבנה או האתר ויכולת לעמוד על המשמעויות השונות שלו ועל ערכו התרבותי.

- ✦ הבנת ההיסטוריה והטכנולוגיה של האתר במטרה לזהות את מאפייניו הייחודיים כבסיס לפרשנות ולתכנון.

מבנה המנהלת ההיסטורית (צילומים: יחזקאל (חזקי) מולא, ברק פניני)

את סיפורו של כל מבנה, הכין "תיק תיעוד בסיסי" ויזם פעילויות סביבתיות תדירות. בנוסף מופו העצים, הוכן "תיק סיפורו של עץ" ועוד. הוועד הציבורי הגדיר את היעד כשימור שטח החווה במלואו בהתאם לגבולותיה ההיסטוריים של החווה, כיחידה אינטגרלית הכוללת גם ערכי מורשת, מבנים בעלי סיפור היסטורי, נושאי מורשת ייחודיים ולא רק צמחייה. כל זאת, תוך שמירה על הקרקע בבעלות הציבור.

במישור הציבורי, ניסה הוועד לפעול מול הגורמים הרלוונטיים, אולם אלה לא פעלו על מנת לעצור את הפינוי. בנוסף, פנו חבריו, מתושבי המועצה האזורית, לראש המועצה רני אידן בבקשה להניע הליך תכנוני שיביא לפתרון מוסכם. בתחילה נצמדה המועצה האזורית לגישה "נייטרלית", בטענה שאין ביכולתה לפעול, כל עוד מתנהל בעניין הליך משפטי.

הוועד הציבורי פנה גם למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, אשר, לאחר בחינה של האתר, הצהירה על חשיבות השמירה עליו כמכלול ועל מחויבותה לפעול לשיקום האתר. כאן המקום לציין כי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הייתה הגוף היחיד שפעל באופן מעשי לשימור החווה.

לאור ההד הציבורי, הרים ראש המועצה האזורית את הכפפה, ויחד עם חברי הוועד הציבורי סוכמו קווים מנחים לשמירה על חוות הנוי. ראש המועצה הגיע להסכמות עם היוזמים לפיהן עם מועד הפינוי על פי פסק הדין, תעבור האחריות על חוות הנוי לידי המועצה האזורית. הוא אף הצהיר על כוונה לשמר את החווה כמכלול ולשמר את הבעלות הציבורית על שטחה.

כך בכך הגיש הוועד לוועדה לשימור אתרים של המועצה האזורית, בקשה להכרזה על החווה כשטח לשימור. ימים ספורים לפני מועד הפינוי על פי פסק הדין, הושגה הסכמה לפיה ביום הפינוי המיועד תועבר החווה לידי המועצה, וכך היה.

מבחינת הוועד הציבורי המלאכה לא תמה כל עוד לא הושלמה ההגנה על השטח באמצעים פיזיים, סטוטוריים (שמירה על החזקה הפיזית, תב"ע, הכרזה על שטח האתר לשימור) וקנייניים (העברת השטח לבעלות ציבורית מלאה - כחכירה למועצה). כל עוד קיים החשש כי גורמים שונים ינסו לפגוע בשימור ובישוקם החווה, הוועד הציבורי ימשיך, כנאמן הציבור, לפעול מול המועצה להגשמת החזון של אתר מורשת, חינוך והדרכה - היסטורי ציוני, חקלאי, בוטני וסביבתי ■

חוות הנוי תוכננה כחוות ניסיונות ציבורית בשנת 1943, על קרקע שהייתה שייכת לקרן קימת לישראל. מיום הקמתה בשנת 1949 היא נוהלה על ידי משרד החקלאות והייתה חלק מאבני היסוד של חקלאות הנוי במדינת ישראל בתחום איקלום צמחי נוי. במשך שנים ארוכות התנהלה החווה בנפרד, לצד מדרשת רופין, שנוהלה על ידי גורמים מן ההתיישבות העובדת. בתחילת שנות ה-80, הועברה החווה לניהולו ולתפעולו של ארגון לגננות ולנוף בישראל אשר דאג לתחזוקת הגן הבוטני וקיים במקום פעילות הדרכה. המפנה החל בשנת 1999, עם מכירתה של מדרשת רופין לחברה פרטית. לקראת סוף שנת 2007, החלו היוזמים לדרוש את פינוי שטח החווה, בנימוק ששטחה נמכר להם במסגרת מכירת המדרשה. הם אף הגישו תביעה לבית המשפט.

במהלך שנת 2009 הוכרזה חוות הנוי כ"גן בוטני" על ידי שר החקלאות דאז שלום שמחון, על אף ניסיונות של גורמים שונים למועזת. בעקבות זאת התארגנה קבוצה של צאצאי המייסדים צירקין ובנימין, אנשי מקצוע בתחום הנוי והנוף ואחרים, להגנה על חוות הנוי. במסגרת הפעילות הם הפיצו עצומה למען שימור המקום, עליה חתמו למעלה מ-10,000 איש. בשנת 2012 הצטרפה למאבק קבוצת תושבים מעמק חפר והוקם "הוועד הציבורי להצלת חוות הנוי".

יעדי המאבק, כפי שהוגדרו על ידי הוועד, היו שימור החווה בתחומיה ההיסטוריים, שמוכחנים גאוגרפית בנקל, ובכלל זה שימור מבני החווה, שימור הגן הבוטני והמשך הפעילות בחווה כמרכז חינוכי סביבתי לטובת הציבור. מטרתו של הוועד: להותיר את חוות הנוי "בידי הציבור ועבור הציבור".

הוועד הציבורי קיים לשם כך מגעים עם הגופים השונים המעורבים בעניין, על מנת למצוא פתרון שייתן מענה לכל הגורמים ובראש ובראשונה לאינטרס הציבורי. עמדתו הייתה, כי ניתן להציל את חוות הנוי מבלי לפגוע בזכויות היוזמים, ככל שישנן.

בחודש יולי 2013 התקבל פסק דין, שהורה על פינוי חלקי של החווה ב-10 בנובמבר 2013 ובחינת המשך פינוי כל יתרת שטח החווה ביוני 2014. חשוב להדגיש כי לעמדת הציבור לא ניתן ביטוי במסגרת ההליכים ופסק הדין, שהצדדים בו היו היוזמים ומולם ארגון הגננות והנוף, משרד החקלאות ורשות מקרקעי ישראל. הוועד הציבורי מיפה את המבנים השונים של שטח החווה, למד

שרונה - התפתחויות בעקבות מאבק תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

תמר טוכלר ושי פרקש עם לוח השעון המשוחזר שיוצב בבית העם (צילום: נגה די סגני)

המנגנון של השעון המקורי בסדנה של מרדכי גבע (צילום: שי פרקש)

זנדל ושל הוגו וילנד הטמפלרים. הפרויקט השלישי הוא שימור השעון ההיסטורי של בית העם הישן בשרונה. לוח השעון התגלה בגג בית הדואר כבר במהלך המאבק על שימור שרונה, אך המנגנון המקורי של השעון נחשף רק עם הזזת המבנה. מיד עם הימצאו התגייס פטר סמוק לחקור את המנגנון ולתעד את תהליך הוצאתו. שי פרקש מסטודיו תכלת ריכז מטעמנו את עבודת השימור של מתקן השעונים מרדכי גבע, שהתבצעה במימון המועצה.

גג בית הבד השרוף (צילום: שי פרקש)

המנגנון המקורי יוצג במרכז המבקרים, ואילו למבנה עצמו יוכנס מנגנון מכני חדש.

תודתנו העמוקה לגדי רויטמן ומירב שאול ממנהלת שרונה, אשר היטיבו להביא את הערך המוסף של המתחם. נציין גם כי המנהלת הפיקה ספר ובו מידע מורחב על מורשת שרונה ותהליך שיקומה, אותו יהיה ניתן לרכוש בקרוב ■

עבודות שימור המבנים במתחם שרונה נמצאות בעיצומן. השימור מתבצע על פי תכנית שהוכנה לפני כ-15 שנה על ידי צוות מטעם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בראשות תמר טוכלר, אדר' מיכל קוצ'יק ואדר' אילן פלינט, שהובילו את המאבק מראשיתו, ובתמיכת אדר' סעדיה מנדל שכהן בזמנו כיו"ר מחוז תל אביב במועצה. אנו שמחים לראות את המתחם קם לתחייה ומודעים לכך ששעת המבחן תהיה לאחר פתיחתו, אז גם ניווכח אם הפעילות הערכית והתיירותית שלקראתה אנו פועלים אכן תזכה למעמד ולממדים הראויים לה.

מבין כלל המבנים ששומרו, חמישה נשארו בידי עיריית תל אביב. ביוזמה מבורכת, הועברו שלושה מהם לרשות הטכניון, המפעיל בהם את יחידת לימודי החוץ שלו כולל לימודי תואר שני בשימור; המבנה הרביעי הוא בית הבד, שעל שימורו נאבקנו לאורך שנים. הצלחנו למנוע את הריסתו על ידי הצבא ופעלנו לשיקום המכונות. לדאבוננו, קבלן המשנה שעבד במקום לאחר שהושלמו עבודות השימור, גרם בשוגג להצתה בגג המבנה, אשר כילתה את הגג המקורי; המבנה החמישי שכבולות עיריית תל אביב עתיד לשמש את מרכז המבקרים. המועצה מעורבת בשלושה פרויקטים במתחם. הפרויקט הראשון נוגע לכאר האנטיליה המיוחדת שנחשפה בצמוד למרתפי היקב ועל פי התיעוד, השתייכה אליו. המועצה נרתמה לסייע ליזם ולעירייה לשקם את האתר, כשעל העבודה ניצח רן חדות, מנהל שימור מכני במועצה.

הפרויקט השני הינו בניית מודל קשיח שיוצב במרחב הפתוח בשרונה ויציג את המבנה המקורי של המושבה. הבנייה מתבצעת בעזרת תרומה של קרל היינר שמידט, צאצא של האדריכל והמתכנן תיאודור

בקצרה

אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

בית הקברות בהר ציון לאחר ההרס (צילום: איציק שוויקי)

חורבן הבית בבת שלמה (צילום: אבי ברומברג)

גילוי הדעת שפרסמה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בעניין פגיעה בבית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון: לאחרונה התגלה מעשה חמור ביותר של ונדליזם. פורעי חוק נכנסו לבית הקברות הפרוטסטנטי ההיסטורי בהר הציון ופגעו קשות במצבות עתיקות ובסמלי דת נוצריים. בבית קברות זה קבורים מחשביה של בוני הארץ הלא יהודים, שהגיעו לארץ הקודש במאה ה-19, ותרמו לבניינה ולתרבותה.

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מביעה את שאט נפשה ומחאתה נוכח מעשים חמורים אלה, וקוראת לרשויות לאכיפת החוק לטפל במלוא חומרת הדין בעבריינים. המועצה גם קוראת לראש עיריית ירושלים להוקיע את המעשה ולפרסם גילוי דעת המגנה את הפשע הנתעב כלפי עדות ודתות, שאנשיהן חיים בעיר הקודש מזה דורות. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל סבורה שראוי לשקם אתר היסטורי חשוב זה כדי שיוכל לשוב ולשמש אתר ביקור לאזרחי ישראל ותייריה, שארץ ישראל ומורשתה חשובות להם ■

בבת שלמה רכש יזם מבנה לשימור, מהראשונים במושבה, והחליט להרוס אותו שלא כחוק וללא היתר הריסה. לאחר הריסת המבנה ההיסטורי, הוציאה ועדת התכנון המקומית צו הפסקת עבודה במתחם. כפועל יוצא מכך, פנה היזם לבית משפט השלום בחיפה על מנת לבטל את צו הפסקת העבודה שניתן על ידי הוועדה, בטענה שהריסת המבנה הייתה מותרת על פי היתר הבנייה שניתן לו. בדיון שהתקיים, שמע השופט ד"ר זאיד פלאח את טענות הצדדים והחליט כי הריסת הבית הייתה בניגוד להיתר הבנייה. לפיכך, נדחתה בקשת היזם וצו הפסקת העבודה שניתן יישאר על כנו. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מברכת על החלטת כבוד השופט פלאח ומקווה כי צעד זה ירתיע את כל אותם יזמים ברחבי הארץ, שקונים מבנים לשימור ומנסים להרסם, כאשר התכניות החלות על השטח קובעות מפורשות שהם מיועדים לשימור.

ברציף מרגולין 39, בבת גלים שבחיפה עומד בית הרב חמאוו, הרב הספרדי הראשון בחיפה. במגרש עליו עומד הבית הוגש היתר למבנה מגורים. תכניות המבנה הוצגו בוועדת השימור, שם התנגדנו להן בגלל הגובה המתוכנן והכוונה להצמיד אותו לחזית האחורית של המבנה ההיסטורי. היזם הגיש שוב בקשה, אך הפעם למבנה הגדול ב-170% מהמבנה שנדון בוועדת השימור. בתכנון הנוכחי נשען המבנה החדש פיזית על גג המבנה ההיסטורי. הגשנו התנגדות, אך זו נדחתה ללא בדיקה. בעקבות זאת הגשנו הסתייגות לוועדת המשנה, באמצעות חברי מועצה. אם ההסתייגות תידחה נגיש ערר.

מוצב הפעמון (צילום: איציק שוויקי)

החברה הלאומית לתשתיות תחבורה בע"מ את התכנון ואת הפיקוח על עבודות השימור של הבית, השוכן סמוך לכביש.

בשל עבודות הפיתוח בכביש מס' 1, הועברו המשוריינים שניצבו סמוך לו לחאן שער הגיא.

העבודות מגבילות כניסת מבקרים לאתר תחנת השאיבה של חברת מקורות בשער הגיא, שכלולה ברשימת השימור של מועצה אזורית מטה יהודה. המועצה לשימור אתרים פנתה אל "נתיבי ישראל" ואל ו.ת.ל (ועדת תכנון לאומית) בבקשה לטפל בשינוי מערך הכניסה למקום, על מנת שתוכל להביא להשמתם של מבני התחנה בסיום העבודות.

חאן כפר אוריה: מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ביצעה עבודות הצלה בחאן כפר אוריה בסיוע ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה אך דרוש תקציב נוסף לסיום הצלת המבנה.

שילוט בירושלים: בחודשים האחרונים הותקנו בירושלים שלטים, בין היתר ברחוב אלפסי, בתחנת הרכבת, בתעלות הקשר להר ציון, בבית המדפיס הממשלתי, בבית חברת האשלג ובפילבוקס שבדרך חברון ■

מתקן שאיבה בחלץ (צילום: עפר יוגב)

בית ההנצחה בקיבוץ ניצנים: לפני מספר חודשים התקבלה במחוז דרום תלונה ביחס לכוונת חברים מקיבוץ ניצנים לבצע שינוי מבני בבית ההנצחה המשמש גם כמועדון לחבר. זהו מבנה מיוחד ומקורי בתכנונו של אדר' נחום זולוטוב (1966) שהוגדר לשימור. לאחר מספר פגישות עם האדריכל והתערבות אדריכלים (כטולה עמיר, שכתבה ספר על עבודותיו של זולוטוב), התקבלה בקיבוץ החלטה לשתף את אדר' זולוטוב ואת המועצה, בכל תכנית לשינויים במבנה וכי בשנה הקרובה תתחיל המועצה בפעולות הצלה.

תחנת מוחרקה של חברת מקורות: בקרבת מושב יושיביה, התגלה לאחרונה מבנה תת קרקעי מרשים של חברת מקורות (תחנת מוחרקה), אשר שימש כתחנת מעבר של קו ירקון-נגב. המבנה המכיל משאבות, מנועים, צנרת ואף מזוט שנותר במיכלי הדלק, שמור במצב מצוי, אולי משום שהנגישות אליו בעייתית. בקרוב ייערך סקר מקיף של אתרי מים בשיתוף עם חברת מקורות ועם רשות העתיקות, שבעקבותיו יוחלט אלו אתרים יעברו תהליך שימור.

ועדת מחוז דרום: במסגרת המאמצים לקידום הפעילות במחוז הדרומי, נבחרה ועדת שימור ציבורית, הכוללת אנשי ביצוע ומקבלי החלטות מכלל הסקטורים במחוז. בראש הוועדה עומד ד"ר אבי ששון ממכללת אשקלון ■

התנגדות לתכנית 10038 - חיזוק בפני רעידות אדמה:

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הגישה התנגדות לתכנית 10038 בה הוצגו הדרישות הבאות:

♦ התכנית לא תחול על מונומנטים ומבנים לשימור מלא בתכנית 2097 ו-3423 ועוד. אלה יחזקו נגד רעידות אדמה על פי תכניות מיוחדות, ללא תוספות בנייה ובליווי אדריכל שימור.

♦ הוראות הבינוי ביחס למבנים הראויים לשימור חלקי או מלא, על פי סקר מבנים לשימור, יהיו בהתאם להוראות הבינוי במבנים לשימור, עד להמלצה הסופית של הסקר.

♦ כל מבנה הכלול ברשימת השימור יקבל את אישור ועדת השימור העירונית, בטרם ייכלל בתכנית 10038.

מוצב הפעמון: מוצב הפעמון שוכן בצדו המזרחי של הכפר צור באחר, מול קיבוץ רמת רחל ונקרא כך בשל צורתו. הוא שימש מוצב פלוגתי של הצבא הירדני, ממלחמת העצמאות ועד למלחמת ששת הימים. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מקדמת תכנית לשיקום האתר ופיתוחו למבקרים על ידי אדר' משה שפירא, בסיוע יוצאי הסיוע הירושלמית. **מתחם שנלר:** מתחם בית היתומים הסורי ע"ש שנלר פונה על ידי הצבא לפני מספר חודשים ומאז עומד בשימונו. בבניין המרכזי עתיד לקום מוזיאון לתולדות ישראל, ואילו שישה מבנים נוספים המיועדים לשימור, מידרדרים והולכים. לאחר מאבק ציבורי, הוחזרה השמירה במקום משום שהמחנה נבזז על ידי שודדי ברזל.

עבודות פיתוח בכביש מס. 1: בבית מקלף (כיום בית רוג'ני) במוצא, נרצחו במאורעות תרפ"ט שבעה אנשים, בהם אביו, אמו ושתי אחיותיו של הרמטכ"ל השני מרדכי מקלף. במסגרת הרחבת כביש מס. 1 קיבלה עליה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מידי "נתיבי ישראל -

מחוז דרום

עפר יוגב - מנהל מחוז דרום

כביש מעלה עקבים: "נתיבי ישראל - החברה הלאומית לתשתיות תחבורה בע"מ", התכוונה להרחיב את הכביש ובעקבות פניית מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הוא שופץ, אך לא הורחב.

אתר ראשונים ברוחמה: במבנה המורשת שבאתר נחנכה תצוגה בביצועו של נטע רוזנבלט. עתה הוחלט להתחיל בשיקום מערכת המשאבה והמנוע בבאר רוחמה, כשיתוף מועצה אזורית שער הנגב. זוהי מערכת ייחודית שהפעילה את המשאבה ואת הגנרטורים שסיפקו חשמל לנקודה.

פארק סיירת שקד: הפארק שוכן בין אופקים לבסיס חצרים. עמותת סיירת שקד, קרן קימת לישראל ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הפיקו תכנית לפיתוח פארק סיירת שקד (יער בתמ"א 22), מטרת התכנית להתאים את המקום לקליטת מבקרים ולהנצחת סיירת שקד, תוך העצמת ערכי מורשת, טבע ונוף. סמוך לפארק שוכן גשר רכבת הבריטי שהוקם בשנת 1918. זהו גשר ייחודי העשוי מברזל. המועצה החלה בביצוע סקר ותיעוד ואנו מקווים כי בקרוב יושג התקציב לשיקומו, על מנת לכלול אותו במסגרת הפארק. **בית הביטחון בנבטים:** לקראת השלמת כביש 6 עד צומת הנגב, הוברר כי מתוכנן מחלף לכביש 35 (מזרחית לנבטים) שעתיד "לעלות" על מתחם בית הביטחון בנבטים ועל הבאר שבקרבתו. הנושא נמצא בכיורר בוועדה המחוזית ואנו מקווים שלא יהיה עלינו להגיע למאבק ציבורי.

הצריף בדביר: "הצריף הירוק", צריף הראשונים בקיבוץ דביר שוקם ושומר על ידי המועצה ונמסר לקיבוץ, המתעתד להפכו לאתר לתולדות הקיבוץ ולהנצחת מקימו.

חלץ: מהנדס מחנה לפידות בחלץ רמי מטמון, פנה אלינו בבקשה לבחון את האפשרות לשמר חלק ממתקני שאיבת הנפט ואגירתו שהוקמו בשנות ה-50 למאה הקודמת.

בית העם בצופית

בריכת המים בצופית (צילומים: טל בן נון גלז)

שילוט: תחילת השנה החדשה במחוז מרכז משופעת בשלטים היסטוריים ש"הבשילו" להצבה. הראשונים היו שלושה שלטים שהוצבו בכפר מל"ל, ונחנכו בטקס שהעלה על נס את שימור המורשת של הכפר. אחריהם נחנכו ברוב טקס שמונה שלטים שהוצבו בראש העין, בנוכחות נציג הנספחות הצבאית הבריטית לי בוטיטה שעורר התרגשות רבה ביישוב. בקיבוץ עינת הוצב שלט המלווה את פסל השלושה של בתיה לישנסקי. במושב חרות שבגוש תל מונד הוצבו שישה שלטים. בחרות לוותה הצבת השלטים במבצע יישובי של ניקיון בית העם היסטורי במטרה להניע את תהליך שימורו והשמשתו. בשלטים של ראש העין ושל חרות יש חידוש - על השלט הוטבע ברקוד שסריקה שלו מובילה את בעלי הטלפונים החכמים למידע נוסף על המקום ■

תכנון משותפת לכל נציגי הוועדות, במטרה לבדוק מה יש לשמר והיכן ניתן להרחיב את מבני החינוך כדי לענות על צורכי בית הספר. במקביל מתבצעות עבודות בשני מבנים במתחם, האחד הוא בית המתמחים שנמצא בתהליך שימור והשמשה כמרכז חינוכי של אליאנס. המבנה השני הוא בית המורים, בו מבוצעות עבודות הצלה. במסגרת עבודות אלו נמצא פרט עץ מקורי של גג המבנה. בתיאום עם אדר' סעדיה מנדל שביצע שיפוץ במבנה לפני מספר עשורים, שוחזר הפרט והותקן במבנה.

תודה מיוחדת על שותפות פעילה בתהליך ליו"ר הוועד המנהל של בית הספר החקלאי מקוה ישראל אילן כהן, למנכ"ל בית הספר רונן צפריר, לסמנכ"ל בית הספר יאיר מדר, למנהל הפרויקט רן וולף ולאדר' נעמי אנגל, מתכנתת מחוז תל אביב, לשכת התכנון של משרד הפנים, אשר מקדמת את התהליך באופן אינטנסיבי ■

ציור קיר שנחשף בבית המתמחים, מקוה ישראל (צילום: נגה די סגני)

אחד הצוותים במהלך סדנת התכנון בבית המנהלה, מקוה ישראל (צילום: תמר טוכלר)

מחוז מרכז

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

כנסים מקצועיים: בחודשים האחרונים התקיימו כנסים רבים ומעניינים במחוז, החל מכנס המים במושבות כנס ציונה בחודש אוקטובר, המשך בכנס גנים היסטוריים בכפר סבא בחודש נובמבר וכלה בכנס 80 שנה להתיישבות האלף שהתקיים בבית העם בצופית בראשית חודש דצמבר, בו עסקנו בבתי העם כתופעה ובהתיישבות האלף.

מדידת מגדלי ראש העין - שנקר

שימור פיזי: פרויקטים רבים של שימור פיזי במחוז קורמים עור וגידים ונמצאים בשלבי עבודה שונים. בראש העין החל תהליך שימור בחמישה מגדלי שמירה של המחנה הבריטי ובקרוב יחל פרויקט שימור בית הקולנוע ההיסטורי. ברחובות יש פרויקטים רבים במיוחד: רחובות יעקב ובנימין, עובדים "מתחת פנים" שימורית; בית העם הפך למבואה להיכל התרבות העירוני; בית הבאר השנייה ברחוב מנוחה ונחלה הגיע לשלבי שימור מתקדמים; בית האסמים ובית הכנסת נמצאים בשלבי תכנון אחרונים.

מחוז תל אביב

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

תל אביב: אנו ממשיכים ללוות את תכנית הרובעים ואת תכנית המתאר המחוזית של תל אביב במטרה להבטיח הגנה ל"עיר הלבנה" של תל אביב כאתר מורשת עולמי ויחד עם כל הגורמים המעורבים, בוחנים דרכים במטרה למצוא את הפתרון התכנוני המיטבי.

גבעתיים: בחודש אוגוסט, התכנסה לראשונה ועדת השימור העירונית בגבעתיים. במסגרת הוועדה הובא לדיון בית מפלגת העבודה בעיר (בית מגדלבלט) שיועד להריסה ואנו פועלים לשימורו. הנושא עלה בעקבות התערבות לשכת התכנון מחוז תל אביב במשרד הפנים אשר דרשה מהעירייה להכין תיק תיעוד מקדים למבנה. בימים אלה מתקיימים דיונים למציאת פתרון הולם, שיאפשר את שימור ערכי המבנה ההיסטורי לצד פיתוח האזור.

בד בבד אנו ממשיכים לפעול לקידום תכנית מתחמת לשכונת בורוכוב, שתכלול את שימור הבתים ההיסטוריים הנותרים.

כמו כן, נערך בעיר סקר אתרים לשימור, אך טרם קודמו הליך אישור רשימת שימור ותכנית שימור. אנו מלאי תקווה שראש העיר החדש יהיה רגיש למורשת העיר ויפעל לקידומה.

מקוה ישראל: במסגרת קידום תכנית אב למקוה ישראל פועלים יחדיו גורמי הניהול של בית הספר החקלאי מקוה ישראל, הוועדה המחוזית, אליאנס, קרן רש"י ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, למציאת דרכים לשימור ערכי המתחם ההיסטורי ורוח המקום שלו, תוך הבטחת המשך קיומו כמוסד חינוכי. בימים אלה מושלמת הכנתם של תיקי תיעוד לכל המבנים ההיסטוריים במתחם, על ידי משרדו של אדר' ליאור ויתקון וצוות המתעדות איריס יוסף-אור, רחל נחומי ואדר' ענת ברלוביץ. אדריכלי הנוף ליאור לוינגר וגיא נרדי ממשרד "אורבן נוף" מקדמים תכנית לשימור ערכי הנוף של המקום.

את התהליך כולו מלוות ארבע ועדות מקצועיות, בהן יושבים נציגים של כל הגופים הנוגעים בדבר. הוועדות דנות בהיבטים ההיסטוריים, הנופיים, החינוכיים והכלכליים. בחודש אוקטובר התקיימה סדנת

בית חג'ג' בנמל דור

אולם המופעים בכפר ויתקין (צילומים: רן חדוותי)

גבעת חביבה: סמינר הקיבוץ הארצי גבעת חביבה היה מחנה צבא בריטי וכעת נערכת תכנית שימור לכל המתחם. דוגמה לאחת הבעיות איתן אנו מתמודדים בתהליך הינו חדר האוכל של הקצינים והחיילים הבריטים, המשמש כחדר אוכל גם כיום. אנו מחפשים דרכים לשמרו, אך גם להגדיל אותו בהתאם לצורכי המקום.

קיבוץ מענית: ליד קיבוץ מענית נחשפה באר היסטורית ששירתה את תושבי הקיבוץ ואת תושבי כרכור. בבאר זו נהרגו שניים מתושבי כרכור בשנות ה-30. ביוזמת חברים ובעזרת ילדים משני היישובים שוקמה הבאר לזכרם. במענית נערך פרויקט שימור ביוזמתה של רינה ברקת, חברת קיבוץ מענית, האחראית על הארכיון.

כפר ויתקין: לאולם המופעים בתכנונו של ריכארד קאופמן, הוכנה תכנית שימור ואנו מקווים להתחיל בעבודות בקרוב. במפעל טופו שהיה מפעל של התע"ש קיימת תכנית זה מכבר, אך עדיין לא החלה העבודה. **פרדסי מהדרין:** במשטרה הבריטית שבפרדסי מהדרין, בין קיבוץ עין החורש לקיבוץ המעפיל, מתבצעות עבודות הצלה חלקיות. בשלב זה אנו מטפלים בגג, בדלתות ובחלונות ■

המזגה בנחשולים: במוזיאון המזגה בנחשולים קיימות בעיות בנושא התכנים, שבעטיין לא מגיע קהל רב. יש לפעול לשרדוג המוזיאון במהלך שנת 2014.

בית חג'ג': בית חג'ג' היה בית המשטרה והמכס העות'מאני בנמל דור. במקום נערך סקר הנדסי לקראת עבודות הצלה, אך הן מתעכבות בשל בעיות סטטוטוריות.

בת שלמה: בשבועות הקרובים נתחיל עבודות הצלה ושימור בבית הכנסת, בו מתפללים גם היום. בית השוחט עדיין הרוס.

זכרון יעקב: באחוזת לנגה הסתיימו עבודות השימור באגף המשק (בית המרכבות) והאוניברסיטה הפתוחה החלה לפעול במקום. באגף המשפחה הסתיימו עבודות ההצלה ואנו מקווים להתחיל בקרוב בעבודות השימור; זמרון, הגרעין ההיסטורי של זכרון יעקב, משמש כאזור מגורים ומסחר. כעת אנו עובדים על פרוגרמה לשימור המתחם; עבודות שימור מתבצעות באמת המים ובריכת הבנימין וכן בבית המוכתר ובבית המעיין.

בנימינה: עבודות השימור בחוות זרעוניה ובבאר הסמוכה הסתיימו. הבאר פתוחה לקהל הרחב ומושכת אליה מבקרים רבים; בגבעת הפועל הסתיימו הסקרים ואנו מתחילים בשימור בית היסמין (בית מס' 2); המחצבה, סכר נחל תנינים והבוג' נכללו בתכנית השימור, אך העבודות בהם עדיין לא החלו.

שדה התעופה בעין שמר: בשדה התעופה ההיסטורי בעין שמר שילטנו את ההאנגרים למטוסים ואנו עושים כל מאמץ לשמור על המתקנים. מחנה הטייסים הבריטים הסמוך לשדה, משמש את בית החולים "שער מנשה". אנו עורכים רישום מסודר של הבתים במטרה להביא לידי שימורם.

בית הגגן והמעקה החדש בבוסתן כיאט (צילומים: אדר' נעמה נאמן-מזרחי)

מוזיאון חניתה (באדיבות האתר)

ויהודה אלמקיאס, אב שכול שהנציח את בנו שרון ז"ל בשביל הרכס באמצעות חוברת מיוחדת, ומלווה את המיזם מראשיתו. תלמידי בית הספר "גלי עתלית" מדריכים לאורכו סיורים ומספרים למטיילים על ההיסטוריה של עתלית על פני 10,000 שנה. במבואת השביל יוצב בקרוב שלט כחול של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■

מחוז חיפה וגליל מערבי

אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

שימור פיזי: בכוסתן כיאט בוואדי שיח שבפתחה הדרומי של חיפה, עבר הטיפול בבית הגגן לידי הקבלן אמיר גלעד. במהלך השיקום טופלו האבן והבטון במבנה, חודשה התקרה ונוסף מעקה עץ יפהפה. כעת נותר לטפל רק בפרטי הפתחים - בעץ ובמתכת והם יבוצעו במהלך שנת 2014.

התחום הסטטוטורי: בתחום זה הייתה פעילות רבה. לפרדס חנה-כרכור ולקיבוץ שער העמקים הופקדו תכניות מתאר. בשתיהן נוספו נספחי שימור מפורטים שאנו ליווינו את הכנתם. תכניות מתאר נוספות נמצאות בהכנה. לקריית אתא הוכן מסמך יסוד לקראת תב"ע; בבת שלמה תוכן תב"ע בשנה הקרובה; בזכרון יעקב הופקדו שתי תב"עות: בגבעת זמארין ובשיפולים של החלק הצפוני של רחוב המייסדים. בנוסף, אנו שותפים בהכנת תקנון שילוט ללב המושבה ההיסטורית של זכרון יעקב. התקנון יוכן במבט לעתיד כך שיכלול את התכניות בתחום הקו הכחול שהתוונו ללב המושבה בוועדת ההיגוי שעל יד הוועדה לשימור: ש/12, 11, ש/916, ש/1058, ש/792 ועוד. מסיבה זו הוא יכלול הנחיות לגבי מיקום, מינון ופרטים (צורה, גודל, חומרים, צבעים).

בתחום התכנון: לבית הקירור בכפר חסידים הושלמה פרוגרמה מלאה, היתר (בהליכי אישור סופיים), תכנון אדריכלי מפורט, תכנון הנדסי ואומדן עלויות. לאחרונה נערך במקום סיור קבלנים והעבודות יתחילו בקרוב. בחניתה הוכנו פרוגרמה וחוברת הפעלה יפהפייה למוזיאון המתחדש.

וגזרנו גם כמה סרטים: כיגור נחנך מרכז המבקרים בבית המסילאים; בעתלית נחנך שביל הרכס במעמד ראש המועצה האזורית חוף הכרמל כרמל סלע, מנהלת בית הספר "גלי עתלית" רינה תירוש

מבנה קואופרטיב שאן-חרוד

בית הכנסת בשדה יעקב
(צילומים: אורי בן ציוני)

פרויקטים בעבודה: במחוז צפון אנו מקדמים פרויקטים רבים נוספים בהם ניתן למנות את תכנון שימור מגדל המים באיילת השחר; סקר הנדסי לבית הביטחון בבית יוסף; קידום תכנית מפורטת למתחם תחנת הרכבת ההיסטורית בבית שאן והצלת המבנים; תיעוד חדר האוכל הראשון בגניגור לקראת עבודות הצלה; תיעוד מבני חצר היהודים בטבריה לקראת עבודות שיקום והחייאה; תכנון שימור מגדל המים בכדורי; שיקום ושדרוג אתר חצר כנרת; תכנון לשדרוג התשתיות בבית העלמין בכנרת; תכנון מבואה לחצר תל חי; תיעוד מבנה ג'חולה בגליל העליון; שדרוג והמשך שיקום אתר רכבת העמק בכפר יהושע כולל מגדל המים ההיסטורי; תכנון השדרוג של מוזיאון המושבה וחצרות האכרים בכפר תבור; הצלת מגדל המים במחניים; תכנון לאתר מחצבת מלכיה; הצלת בית הרופא במנחמיה; תיעוד והצלת כבשן הסיד ההיסטורי בקריית טבעון; תיעוד לקראת הצלה למבנה הארכיון בעין חרוד מאוחד ורבים אחרים ■

בית הכנסת בשדה יעקב: בשלוש השנים האחרונות התנהל מאבק אותו הובילה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כנגד החלטה של הנהלת מושב שדה יעקב שבעמק יזרעאל להרוס את בית הכנסת ההיסטורי כדי לבנות בית כנסת חדש במקומו. הנושא אף הועלה בוועדת התכנון של המועצה וקיבל את חיוק הוועדה בקריאה לשימורו. יו"ר הוועדה אדר' גובי קרטס, ארגן חוות דעת של פרופ' אדריכל דוד קסוטו, מומחה לבתי כנסת, שחוות דעתו הגדירה וקיבעה את ייחודו של המבנה. לצד המועצה, נאבקו בהחלטה קבוצה רחבה מתושבי הכפר, נאמני שימור מקומיים מהאזור וכן בניו של האדריכל ישראל קומט, מתכנן המבנה המקורי. גם אייל בצר, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל וועדת התכנון המקומית ("יזרעאליים") גיבו ונתנו במה לטיעוני המועצה. כמו כן הייתה התגייסות תקשורתית לטובת המאבק. בסופו של התהליך הוחלט בכפר לפנות למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ולבקש את עזרתה בשימור בית הכנסת ובתכנון הרחבתו.

קואופרטיב שאן-חרוד: במהלך תכנון להרחבת כביש מס' 71, עפולה-בית שאן, סומן מבנה הקואופרטיב ההיסטורי שבצומת עין חרוד ותל יוסף להריסה. מבנה תעשייתי זה, פרי תכנונו של האדריכל שמואל ביקלס, מורכב משבעה מוסכים צמודים המקורים בקימרון חביתי. ערכיו האדריכליים וההיסטוריים של המבנה גבוהים ביותר, אולם הזנחה של שנים וגיבוב של מבנים רבים סביבו גרמו למתכננים שלא להבין את חשיבותו. לאחר אישור התכנית, פנתה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל למתכנן המחוז והוסכם על שינויה כך שהמבנה לא ייהרס, אלא יוכרו לשימור וישמש כמבנה דרך פעיל. כימים אלה מכינה המועצה את התכנית כולל תיק תיעוד.

בית הספר המנדטורי בערעה

באר האנטיליה בכאבול
(צילומים: אמיר מזאריב)

ערכנו מספר ביקורים במקום כדי לבחון את האפשרות לסייע בשימור המבנה ובשיקומו, ויזמנו כתבה בעיתון "הארץ" שעוררה הדים רבים. **המרכז לעבודות יד בבויעינה נוג'ידאת:** המרכז לעבודות יד שוכן בבית פרטי שהושכר למועצה המקומית לצורך הפעלתו. במרכז ביצענו בעבר עבודות הצלה, אך המשך הטיפול בשימור המבנה מותנה בסיכום הדיון על הסכם משפטי בין המועצה המקומית לבין מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. אנו מקווים שהדבר יסתיים בהקדם על מנת שנוכל לסיים את הפרויקט ולאפשר שימוש מיטבי במקום.

בית הספר המנדטורי ביישוב ערעה: בית הספר המנדטורי ממוקם בכניסה ליישוב ומצבו הפיזי טוב למדי. לאחר מספר סיורים שערכנו במקום ובדיקת מצב המבנה, הוחלט כי על המועצה המקומית עארה לפנות למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל על מנת שזו תטפל בשימורו, כולל מדידה, הכנת תכנית ותיק תיעוד. התהליך התעכב בשל הבחירות ועתה אנו נערכים לחידוש הקשר על מנת שנוכל להתקדם במיזם ■

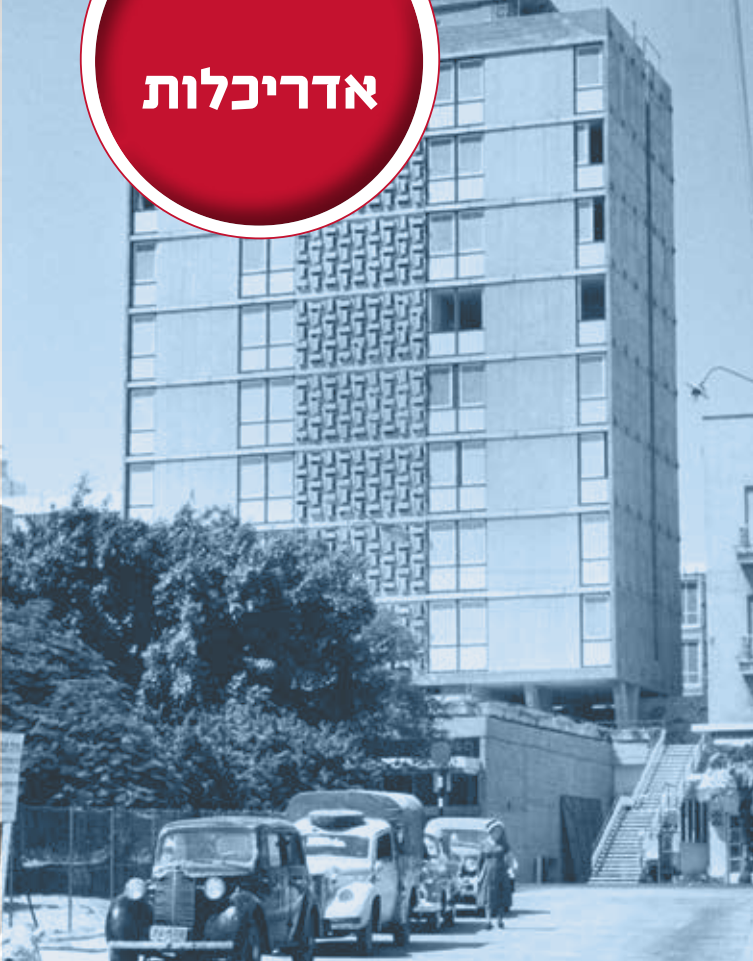
בית אוליפנט בדאלית אל כרמל: בית אוליפנט המשמש כמרכז יד לבנים לחללי העדה הדרוזית, נכלל בתכנית מורשת של משרד ראש הממשלה. ראש הממשלה בנימין נתניהו ביקר במקום בראשית השנה והדבר סייע להתקדמות המגעים לקראת שימור המקום שיחל בחודשים הקרובים.

נצרת: אנו נערכים לטיפול בתכנית מתאר הכוללת נספח שימור. ראש העיר עלי סאלם הביע נכונות לשיתוף פעולה בנושא, בדגש על אזור השוק הישן, המהווה אבן שואבת לתיירות מהארץ ומחו"ל. בתכנית העבודה לשנת 2014 קבענו יעדים ברורים לקידום השימור בעיר. הדבר בא לידי ביטוי בשיתוף פעולה בין המועצה לבין העירייה ועמותות התיירות המקומיות. אנו מקווים לגייס לכך גם גורמי חוץ, בעיקר לצורך ארגון תקציבים.

באר האנטיליה בכאבול: תכניות העבודה והמדידות של הבאר מתקדמות יפה, לאחר שהצלחנו להשיג תקציבים מגופים נוספים למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כגון החברה הממשלתית לתיירות, קרן קימת לישראל, מפעל הפיס והאגף לפיתוח כלכלי במגזר הערבי שבמשרד ראש הממשלה.

באחד במאי ייערך יום עיון גדול בנושא בארות אנטיליה בארץ ישראל, בו יקחו חלק מרצים מהשורה הראשונה בתחום זה. כמו כן ייערך סיור מודרך אל הבאר.

בניין אלחוריאט לקייה בנגב: בניין זה שוכן בחלק המערבי של היישוב לקייה, סמוך לצומת שוקת. המקום משמש כמרכז כנסים וכמרכז מבקרים לתרבות הברואית, בדגש על עבודות יד של נשים. במקום מבקרים תיירים בודדים וקבוצות הזוכים לארוחות מסורתיות ולהדרכה.

מימין: שיכון ציבורי, קיראון (מתוך עיזבון אדר' ישראל גל)
משמאל: בית הקומות בתכנונו של אדר' נחום זולוטוב, רחוב בן יהודה
בתל אביב (צילום: פוטו קלטר. באדיבות לשכת המהנדסים והאדריכלים)

ברוטליזם
אדר' טולה עמיר

ברוטליזם הוא שם מאחד אשר מגדיר זרם מחשבה ופרקטיקה אדריכלית בעולם המערבי שאחרי מלחמת העולם השנייה, משנות ה-50 ועד תחילת שנות ה-70, תקופה שניתן לאפיין אותה בתווך שבין המודרניזם לפוסט מודרניזם.

הברוטליזם התפתח והתממש באירופה כולה, אך בלט באופן מיוחד בבריטניה, שם ניתן לו שמו על ידי הזוג אליסון ופיטר סמיתסון - מהדמויות המרכזיות בארכיטקטורה הבריטית של שנות ה-50 וה-60, ומתאיורטיקנים הראשיים של הברוטליזם, כציטוט ממאמר ועבודה של לה קורבוזיה - Beton Brut - בטון גולמי, בטון חשוף. בריטניה, יחד עם אירופה כולה, הייתה עסוקה אותה עת בשיקום הריסות מלחמת העולם השנייה. הבנייה המהירה, המתועשת, באמצעות בטון וחשיפה של שיטות הבנייה וחומריה, יחד עם החשיבה אודות פונקציונאליזם, התאימו למקום ולזמן, והיישום בשטח לווה ברעיונות תכנוניים של אתיקה ולא דווקא אסתטיקה.

בארצות אחרות בעולם אשר בנה עצמו מחדש אחרי המלחמה, קיבל הברוטליזם אפיונים ודגשים שונים בהם: המשך לרעיונות המודרניסטים של הפשטה ופשטות, חיזוק המקורות הלאומיים והמסורות המקומיות (רגיונליזם), וסוגי תיעוש שונים.

הברוטליזם הישראלי הינו ייחודי בשל פן נוסף. האדריכלים הישראליים, אשר אימצו את הרעיונות המרכזיים של הברוטליזם, היו צעירים ילידי הארץ, אשר למדו בישראל - בטכניון. דור אדריכלים זה, תפס עצמו כדור הראשון של אדריכלות ישראלית, ושאף לייצר אדריכלות בעלת זהות מקומית, שונה מתוצרי דור האדריכלים המהגרים אשר בנה את היישוב עד אז.

אל הרעיונות החדשים של הברוטליזם נחשף הדור החדש של האדריכלים דרך העיתונות והקונגרסים הבינלאומיים. משם בחר לאמץ - בעידן של מחסור אמיתי בחומרים ובמימון - את הרעיונות אשר התאימו לישראל, תוך התבססות על ייצור עצמי של הצרכים כולם, ועל יבוא מוגבל.

פעילות אדריכלית זאת החלה בשני העשורים הראשונים של המדינה הצעירה, שתחילתם בשלוש שנות צנע עם מדיניות קיצוב של מזון ומצרכים, קליטה של מאות אלפי מהגרים, ועומס משימות לאומיות הקשורות בתכנון וביצירת שפת תכנון.

אותן השנים התאפיינו בתנופת בנייה עצומה, אשר החלק הארי שלה הוזמן ומומן על ידי המדינה, ושימש גם כמכשיר להשגת יעדים שונים כולל יעדים טריטוריאליים. קברניטי משרד השיכון אימצו את הסגנון הברוטליסטי כחלק מהאתוס של המדינה והחברה החדשה. האומה הצעירה, בשאיפתה להגדרה לאומית ותרבותית, איפשרה תנאי רקע נוחים להתפתחות יצירה מקומית בתחומים שונים שכללו שדות ביטוי נוספים כגון אמנות, מוסיקה, קרמיקה ואופנה. החיפוש אחר שפה מקורית, בהקשר של האתוס הציוני, הביא לחיבור בין הסביבה והאדמה, להדגשת החומריות המקומית, להחצנת הממד

החלוצי, ולביטוי של הקשר בין הממלכתיות הישראלית הצעירה לבין העבר ההיסטורי או המקראי. במהלך זה ניכר שיקוף הרצון של הציונות לקדמה ולמודרניזם, תוך הפשטה ואימוץ סממנים חילוניים. התוצרים נשאו משמעויות סמליות וחברתיות, ויש לקשור אותם גם לשתי ה"שלילות" אשר אפיינו את התרבות המקומית הישראלית המתפתחת: שלילת הגולה - דחייה של אירופה מהמאה הקודמת ושלילת "היהודי הגלותי", ושלילת המזרח אשר מחולקת לשתיים: שלילת סימנים המתקשרים לאוכלוסייה הקרובה ושלילת העולם המוסלמי.

כך, נבנתה הקולקציה של "משכית", נוצרו הכלים של "חרסה", הסריטו את "סלאח שבת", יצרו את השירים והמוזיקה של "התרנגולים", כתבו ואיירו את "איה פלוטו", וכיססו בממדים השונים את התרבות המקומית הישראלית. גם האדריכלות המקומית בתקופה זו התאפיינה ביצירה מקורית, בפריצות דרך אדריכליות, במקוריות ובמקומיות, בבניינים יוצאי דופן.

הבטון, שהיה כאמור אחד מהסימנים המובהקים של התקופה, הפך בישראל לתופעה מקומית, חסרת תקדים בהיקפה ובאיכותה. העיתונות הבינלאומית התפעלה מהבנייה ומתוך גיליון 106 של L'architecture d'aujourd'hui המצוטט על ידי שרון רוטברד (אדריכלות קונקרטית ע 512) קשרו לבטון כתרם של "חומרה וצניעות שאינם פרי שיקולים כלכליים בלבד, אלא צמיחה עמוקת שורשים של רוח לאומית דמוקרטית וחברתית, רוח שיצרה שוויון מעמדי אשר הושג באמצעות סולידריות של כל שכבות האומה, המתנגדת באופן נחרץ לכל התנגדות, קישוטיות ועודפות. אותנטיות, פשטות, אחידות של הבעה - אלו הם תווי ההיכר של האדריכלות הישראלית החדשה". תיאור הבטון כקשור לאתוס ולאידאולוגיה, מוסיף פרשנות לביטוי של חברה חזקה "יצוקת בטון", תפיסה שייצגה את הצבריות הישראלית - ישירה, גולמית וחסרת פורמליות, ובאופן ביקורתי את המשמעות הנוספת: חברה כוחנית, אטומה ואלימה.

מרבית המבנים הברוטליסטים כוללים את המאפיין החומרי: בטון, לבני סיליקט, מעט טיח - כולם חומרים זמינים ומקומיים. המחויבות של התכנון היא לרעיון, לחזון, לסולידריות, לחברה, לקהילה, לערכים נעלים וגדולים מטובת הפרט, פשטות והפשטה, חילוניות - כל הרעיונות המודרניסטים שמבחינים באופן מובהק ובינארי בין טוב לרע

שורה עליונה מימין: מעונות סטודנטים ג', באר שבע. אדריכלים רם כרמי, עדה כרמי-מלמד, חיים קצף, בן פלג. משמאל: בית הכנסת לעולי בבל, באר שבע. אדר' נחום זולוטוב ושרה תחתונה מימין: בניין עיריית באר שבע. אדריכלים מיכאל נדלר, שולמית נדלר, שמואל ביקסון. משמאל: בית יד לבנים, באר שבע. אדריכלים יוחנן רטנר, מרדכי שושני (צילומים: עפר יוגב)

אחורה לגינה. שש מדדגות מפרידות בין החלקים ומחדר המדדגות ניתן להיכנס לכל מפלס בנפרד.

ממבנה בית הספר לידי דייוויס, של רם כרמי, הנחשב לאדריכל הדומיננטי של הברוטליזם (תוכנן בשיתוף עם חיים קצף ובן פלג 1965-1973), אפשר להבין שהבניין תוכנן כמעבר בין הדרך המרכזית (בני אפרים) ובין השכונה הנמצאת ממזרח אליו (חיבור שאינו פעיל), אך מסמן תפישה חדשה ביחס למרקם העירוני. הבניין מאורגן כעיר בזעיר אנפין סביב חצר (כיכר) המשמשת כמרכז החברתי של בית הספר, ומוסיף ארגון פנימי ומערכת קשרים בשפה עירונית, בהפרדה בין חללים ציבוריים לכיתות הלימוד. הבנייה עשויה חומרים חשופים, כשכל אחת מהפונקציות בו מקבלת ביטוי צורני שונה.

הפילוסוף הצרפתי ז'אן בודריאר קושר בין האובייקטים סביבנו וטוען כי האובייקט מכונן ומגדיר אותנו כיחידים וכחברה, של הסובייקט האינדיבידואלי ושל הקולקטיב.

האובייקט הוא גוף חומרי בעל התנגדות, אך בו בזמן גם מחוץ מנטלי, דבר שיש לו משמעות.

לכן כשמסכימים לפרשנות המיטיבה של התכנון הברוטליסטי, אפשר לקרוא לחזרה אליו או לפחות לשימורו כסימן של תרבות ושל תקופה, של ייצוג הולם לאיכותנו הלאומית ■

אמנם רבים מהמבנים הברוטליסטים קשורים ישירות ללימוד הגובל בהעתקה של מבנים אירופאים, אך ניתן לקבוע שחלק מהמבנים אכן ייצרו שפה מקומית, חד משמעית ושונה מזו הקיימת באירופה ובארצות הברית, ושהפרשנות המקומית לרעיונות הברוטליסטים מרתקת וגדושת הדגשים מקומיים.

מרבית המבנים הברוטליסטים מסכמים את מעלות השפה האדריכלית המסוימת הזו: הם חכמים, צנועים, מקומיים, מבטלים טקסיות, וכוללים את המאפיין החומרי - בטון, לבני סיליקט, מעט טיח - כולם חומרים זמינים ומקומיים. המחויבות של התכנון היא לרעיון, לחזון, לסולידריות, לחברה, לקהילה, לערכים נעלים וגדולים מטובת הפרט, פשטות והפשטה, חילוניות - כל הרעיונות המודרניסטים שמבחינים באופן מובהק ובינארי בין טוב לרע.

אך גם אז כמו היום, הסגנון הברוטליסטי אינו פשוט לתפישה, וזוכה לביקורת רבה וקהל גדול לא מבין ואף דוחה את האסכולה הישירה החשופה והבוטה.

הבניינים של השנים המדוברות קלים לקריאה וברורים בשיטה שלהם. מהחזית של בית הקומות, שתוכנן על ידי נחום זולוטוב (1958) ברחוב בן יהודה בתל אביב, אפשר להבין את שיטת התכנון והעבודה - בין שתי יצירות של רצפות יש קיר סגור או פתח. הפתח הופך לחלון כשבחלקו התחתון יש מילוי, התריסים מכסים על פתחים גדולים, החלונות הקטנים המשתנים מכסים על חדר המדדגות, הפריקסט המורכב מכסה על מרפסות השירות, והגמלוניס סגורים אך מסומנים בהם החיבורים לרצפות.

במקרה של הבניין ברחוב ולוציסטי מס' 5 בתל אביב, שתוכנן על ידי דב כרמי (1959), יש גם רעיון חדשני בתכנון - הפרדת המפלסים מפרידה בין הפרטי לציבורי - הציבורי פונה קדימה לרחוב, והפרטי

לקריאה נוספת:

- אבא אלחנני (1998), המאבק לעצמאות של האדריכלות הישראלית במאה העשרים, משרד הבטחון - ההוצאה לאור
- צבי אפרת (2001), הפרויקט הישראלי בניה ואדריכלות 1948-1973, הוצאת מוזיאון תל אביב לאמנות
- שרון רוטברד (2007) אברהם יסקי, אדריכלות קונקרטי, הוצאת ככל
- טולה עמיר (2011) נחום זולוטוב, אדריכל ומתכנן ערים, הוצאת אמה
- בלוג אדריכלות מיסודם של דר' הדיס שדר, אדר' עומרי עוז אמר 2012 - <http://www.brutalist-architecture.org>

חבריו. בועז שרץ מפצוע לפצוע לחובשו ובעצמו נשאר שם. מוסה, מנחם, משה ויוסי ועוד רבים וטובים, רשימה ארוכה של גיבורים.

חמישים שנה ויותר עברו ואנו שבים אל נבי יושע שוב ושוב בכל עלייה אליה (תמיד "עולים" לנבי יושע), בכל מפגש רעים או ביום זכרון. יש מי שעד היום לא השתחרר מרגשי האשמה על שניצל, והוא חי אותם יום יום, ויש מי שאצר את רגשותיו ונאלם היום, רק עיניו ואמרות הכל".

שליבים בהקמת המוזיאון

בתחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת, יהודה דקל, כיו"ר הוועד המנהל של המועצה, הגה את רעיון הקמת המוזיאון. בעזרת יוסי פלדמן, לשעבר מנכ"ל המועצה, התגבש הכיוון לספר כאן את תולדות גבול הצפון, החל מימי המרד הערבי. בתחילה דובר על חדר במצודה, אך הדבר לא יצא לפועל. אחר

מצודת כ"ח לפני הקמת המוזיאון (צילום: אלכס ליבק)

כך ביקשו להקצות שטח קטן בחצר לבניית מרכז הנצחה וגם זה לא צלח. בהמשך נפתח משא ומתן עם רשויות המדינה, לרבות משטרת ישראל ומשמר הגבול, שמטרתו הקצאת שטח בתחום מחנה המצודה. במועצה הוחלט כי יש לפעול להקמת מוזיאון בשטח של 300 מ"ר ובסוף שנות ה-90 התקבלה הצעתה להקצות לכך את החלק המזרחי של המחנה, כדי לאפשר כניסה למוזיאון דרך קבר האחים ואתר הזיכרון. בשנת 2005 מינתה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שני צוותי היגוי, האחד לתכנים והאחר לבינוי. בצוות התכנים חברים: מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון, האוצר ד"ר מרדכי נאור, מעצב התצוגה יואב בן צור ("יואב גרפיקה ותערוכות"), מפיק המולטימדיה נטע רוזנבלט, נציגי משפחת דקל - בועז דקל ונועה גפן, נציגים מהכשרות הפלמ"ח - ד"ר נתן ארד, מנחם איצקוביץ ואהרונצ'ק קופרמן, שהשתתפו בקרב השני, חבר צוות ההקמה אמנון לוינ, מנהל תחום שימור פיזי ארצי ומנהל הפרויקט ארנון חפץ. בצוות הבינוי חברים: מהנדס השימור הראשי של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל אהרון לוינ, מתכנן המוזיאון אדר' אנטולי ברגמן - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, חבר הנהלת הפרויקט אורי ניר ז"ל, חבר הכשרת דפנה שהלך לעולמו במהלך הבנייה, הקונסטרוקטור אינג' דוד שוורץ - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ארנון חפץ ויועצים לבטיחות, להנגשה, לחשמל לאקוסטיקה ולמיוזג אוויר. הרעיון שנבחר היה לעצב חלל אחד גדול בתוך מבנה מלבני, שלאורכו שבייל אלכסוני בולט מאבן לבנה ומשני צדיו קירות תצוגה שייבנו על גבי רצפת עץ. במהלך השנים, התגבשה התפיסה העיצובית שיהודה דקל היה ממוביליה, והחל איסוף המוצגים. בשנת 2011 הונחה אבן הפינה.

שלוש ההתקפות העבריות על משטרת נבי יושע התחילו ביום עזיבת הבריטים את אצבע הגליל, ב-15 באפריל 1948, והסתיימו בכיבוש המצודה, בבוקר ה-17 במאי. הקרב הוא נחתם בניצחון הצבאי הראשון של מדינת ישראל שזה עתה נולדה. סיפור נבי יושע התקבע בזיכרון הקולקטיבי של מלחמת העצמאות בגלל כישלון ההתקפה

השנייה ב"א בניסן תש"ח, 20 באפריל 1948. באותו לילה נפלו 22 לוחמי פלמ"ח - חברי הכשרות מגויסות ופרטיזנים ניצולי שואה. 20 מן החללים נשארו בין הסלעים על ההר כמעט חודש ימים. החללים נמצאו זוגות זוגות, עדות לכך שהפצועים לא הופקרו וכי חבריהם הקריבו את חייהם כדי לטפל בהם עד הרגע האחרון. הקרב הוא הפך לאירוע מכונן, שהוליד לקחים בתחום הצבאי, בנוהלי ההורעה למשפחות החללים ובטיפול בהן, תרם לקידוש ערכי הלחימה ומעל לכולם, ערך הרעות. בין הכשרות הפלמ"ח ניחתה המכה הכבדה ביותר על הכשרת

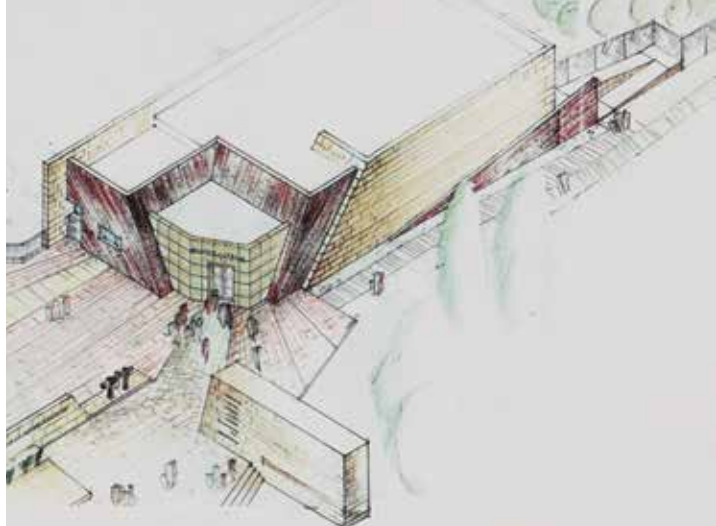
דפנה מתנועת הצופים, שאיבדה כלילה אחד 12 מחבריה. זכר הלילה הוא נצרב בנותרים עד היום, כשהם שבים ומתכנסים מדי שנה סמוך לקבר האחים, חוזרים אל ימי התום שהתנפצו באחת אל קירות הבטון המזוין של משטרת נבי יושע.

יהודה דקל, מחברי אותה הכשרה, אשר הקימה את קיבוץ יראון, ולימים מנכ"ל המחלקה ההתיישבות של הסוכנות היהודית ויו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות, רתם עצמו לאורך שנים למחקר, לתיעוד ולהנצחת הסיפור.

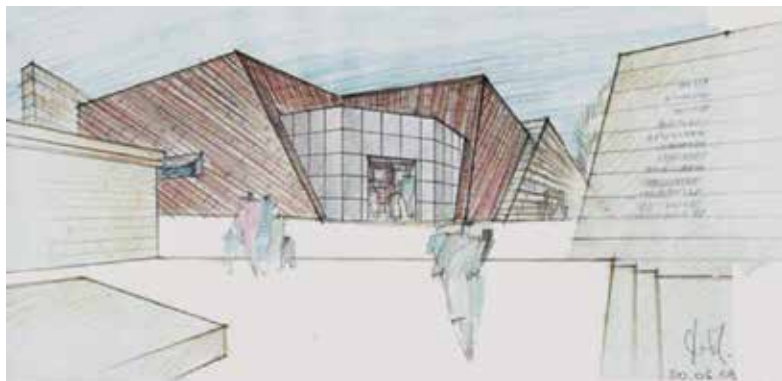
בהקדמה לספרו, "מצודת כ"ח - רעות תחת אש" כתב:

"שואלים אותי מדוע זה אנו, החברים, עוסקים בנבי יושע בהתמדה כבר יותר מחמישים וחמש שנים ואיננו מרפים. תשובתי היא שאנו חשים שכך עלינו לעשות כדי שגם אחרי לכתנו תמשיך המצודה להקריץ עוצמה ותהווה מופת בזכרון הקיבוצי של הישראלים. נדמה לי שיותר משאנו לא מרפים מנבי יושע, נבי יושע איננה משחררת אותנו. היא חלק מאתנו ועוצבה בתוך אישיותנו מאז הלילה הנורא ב"א בניסן תש"ח, עת ניגפנו בקרב והשארונו שם כשדה את טובי חברינו, אתם הלכנו לגן הילדים, לבית הספר, לתנועת הנוער ולפלמ"ח. לא נוכל לשכוח אותם. הם נשמרו בתודעתנו צעירים תמיד לאות ולמופת: דודו, שפקד לשים על גופו את חומר הנפץ ולפוצצו כי את המטרה צריך להשיג אפילו במחיר החיים. פילון, שלא הסכים להפקיר את חייליו הפצועים והחליט לגונן עליהם עד כלות. יזהר, שנשאר אחרון לחפות על נסגית

פרספקטיבה של המוזיאון - מבט על

פרספקטיבה של אזור הכניסה למוזיאון (שרטוטים: אדר' אנטולי ברגמן)

ייערך באולם קטן בו יוקרן הסרט "הרעות". הסרט הינו תוצר של הפקה יוקרתית עליה שקדו טובי היוצרים בתחום, ובה הושקעו מיטב האמצעים הווזואליים. הסרט מלא עוצמה ומעורר מחשבה ואין ספק שילווה את הצופים גם לאחר תום הביקור במוזיאון. מכאן יצאו המבקרים אל שביל הפלמ"ח, למקום בו נערך הכוח הפורץ כליל הירח השחור של י"א בניסן תש"ח.

משפחות נבי יושע - משפחות הנופלים, אנשי דור הלוחמים, בניהם ונכדיהם, מייחלות לפתיחת האתר ורואות בו רובד נוסף במערכת ההנצחה. בזכות התעניינות הציבור ופעילות המשפחות, נחשפו והגיעו לידינו חפצים שנטמנו שנים ארוכות בבודדעים נשכחים, כמו השפריייה של דודו, תעודת "גיבור ישראל" של יזהר ערמוני, מכתבים, מסמכים ופרטי לבוש וחגור. לכל אחד מהחללים מוקדשת במוזיאון מגירת הנצחה אישית בה נשמרים החפצים. חלקם אף שולבו בתצוגה כדי להראות באנושיותם הפרטית הפשוטה את הצעירים אשר הפכו במוותם לגיבורים לאומיים.

גורמים רבים שותפים למימון הפרויקט: מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה, באמצעות יוזם התכנית, לשעבר מזכיר הממשלה עו"ד צבי האוזר, משרד התרבות והספורט, המשרד לפיתוח הנגב והגליל, JNF-USA, יק"א, קק"ל, תורמים פרטיים בהם משפחת דקל, סטף ורטהיימר, קיבוצי הגליל, חברי הכשרת הצופים "רפנה" - לוחמי קרבות נבי יושע ועוד ■

המוזיאון ומורשתו

ב-10 בינואר 2014 יום השנה השישי לפטירתו של יהודה דקל, ייחנך המוזיאון שתכנונו התחיל במאה הקודמת. השנים שחלפו וההתקדמות הטכנולוגית, חייבו שינויים מפליגים באמצעי התצוגה, ולצד התמונות והתעודות, שולבו אמצעי מדיה מתקדמים ביותר.

המבקרים יגיעו מקבר האחים והאנדרטה אל חצר רחבה שבמרכזה ניצב פסל הרעות, יצירת הפסל עמנואל הצופה, חבר הכשרת רפנה. בצדה הצפוני נמצאת הכניסה למוזיאון ובדרומה קיר המצודה, עליו מסומן המקום שנועד לפיצוץ ולפריצה בקרב השני. הביקור במוזיאון נפתח בצפייה בריאיון מצולם עם הסופר והמשורר חיים גורי על ההשראה שקיבל מן הקרב השני לכתיבת שיר הרעות. מכאן עוברים לפרק העוסק במרד הערבי שהתרחש בשנים 1936-1939 כולל הקמת גדר הצפון והמשטרה. החלק הבא מציג את ראשיתה של מלחמת העצמאות בגליל והמשכו בשלוש ההתקפות על המשטרה. בחלק זה יזכו המבקרים למפגש בלתי אמצעי עם כל מהלכי הקרב. זהו המוזיאון הראשון בישראל בו מיושמת טכנולוגיה חרשנית ומדיה שנקראת "מציאות רבודה" (Augmented reality). במרכז החדר ניצב שולחן ועליו מפה של הגליל עם המצודה. בעזרת טאבלטים אותם מכונים אל השולחן "עולה" המצודה במופע של תלת ממד והקרב מתעורר לחיים, כשהמבקר הופך לחלק מההוויה ו"משתתף" בקרב; קטע מיוחד יוקדש להכשרות המגויסות של הפלמ"ח. בסוף המסלול ניצב קיר הנצחה לכ"ח הנופלים. סיכום הביקור

שליבים בהקמת המוזיאון (צילומים: ארנון חפץ, מיכאל גינזבורג)

חוברת "מגלי העבר"

את תכנית "מגלי העבר" ילוו תמר ונרב, שתי דמויות של ילדים חובבי שימור המסיירים באתרי המורשת השונים, ומגלים בכל פעם סיפורים מעניינים ומפתיעים שהתרחשו בעבר, וכן, גם משימות! משפחה שתסיים את חוברת המשימות תשתתף בטקס התחייבות, בו יתחייבו הילדים לעשות כמיטב יכולתם למנוע הרס מבנים

לשימור. האתר הראשון שסיים את כתיבת חוברת "מגלי העבר" הינו צריף בן-גוריון בשדה בוקר. החוברת מזמינה את המבקרים לסייר בכית, להתבונן ולחקור את הבית במטרה ללמוד על חייו ואישיותו של דוד בן-גוריון. בין המשימות המופיעות בחוברת ניתן למצוא משימות בחירת פריט שמוצא חן בעיני הילדים המבקרים וחקר מוצאו ושימוש, השוואה בין חדרם של המבקרים לבין חדרו של בן-גוריון, המלמד על צניעותו של המנהיג ועל תקופה שהייתה ואיננה, מציאת הברלים בין תצלומים היסטוריים של הבית לעומת מצבו הנוכחי ומכאן למידת תהליך השימור וחשיבותו. בסיום הפעילות הילדים יזכו "לפגוש" את דוד בן-גוריון ולנהל עמו שיחה באמצעות דמויות קומיקס.

במהלך סוכות סיימה המאירת זוהר גנות את איור החוברת והאתר החל להזמין משפחות להתנסות בחוברת ולהביע את דעתן. בתום התהליך, תושק החוברת בטקס חגיגי

בימים אלו פועלת מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בשיתוף עם קרן דואליס, להפקת חוברות פעילות לילדים שיסאו את השם "מגלי העבר".

"מגלי העבר" הם הגרסה הישראלית ל-junior rangers הפועלים בהצלחה בשמורות טבע ובאתרים לאומיים בצפון אמריקה. האיש שהגה ויזם את "עליית ארצה" של חוברות הפעילות הוא חנוך ברקת, מייסד קרן דואליס, שבטיוליו עם משפחתו נתקל בחוברות המשימות. החלוצה בתחום בארץ הייתה רמת הנדיב, אשר בשיתוף עם הקרן הפיקה חוברת משימות מרשימה. לאחר הצלחת חוברת הפעילות של רמת הנדיב, נוצר שיתוף פעולה בין קרן דואליס ורשות הטבע והגנים, שהוליד את תכנית "פקחים צעירים" המשלבת סיור באתר, שעשועונים, משימות וטקס התחייבות.

שיתוף הפעולה בין קרן דואליס ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הוביל ליצירתן של חוברות "מגלי העבר". החוברות מיועדות לילדים ולמשפחותיהם המגיעים לביקורים עצמאיים באתרי המורשת. הפעילויות בחוברות מורכבות ממתודות שונות, המעודדות התבוננות וחקר של הסביבה המוזיאולית ולמידה באמצעות משחק וחידה.

השלב הראשון בתהליך יצירת חוברות "מגלי העבר" היה עריכת מחקר שהקיף עשרות רבות של חוברות פעילות מהארץ ומהעולם. בסיום המחקר הוכנה חוברת המרכזת את המתודות השונות בהן ניתן ורצוי להשתמש בכתיבת דפי עבודה וחוברות פעילות לילדים. המתודות מסייעות להבין את הרצף ההיסטורי, ללמוד על שימור, להתבונן ולחקור את המרחב והתצוגה, להתמודד עם ערכים, לפתח את הדמיון והחשיבה, להעמיק את ההבנה, להפנים מושגים וללמוד בצורה חווייתית ומהנה.

על כתיבת חוברות "מגלי העבר" הראשונות שוקדים היום ארבעה מוזיאונים ואתרי מורשת בשיתוף עם מחלקת החינוך של המועצה.

ויקיפדיה אוהבת אתרי מורשת

דקלה ליאני - רכזת השתלמויות, מחלקת חינוך

תחרות הצילום הבינלאומית לצילום ולתיאור של אתרי מורשת ברחבי העולם התקיימה בישראל זו השנה השנייה. במהלך התחרות נערכו סיורים באתרי מורשת וסדנאות צילום. טקס הסיום התקיים במכון שכטר. זהו מפעל חשוב המאפשר להעשיר את המידע אודות מבנים ואתרים המופיעים ברשימות השימור של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ולחשוף אותם בוויקיפדיה לטובת הציבור. הפרויקט התבצע בשיתוף תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה, משרד התרבות והספורט, עמותת ויקימדיה ישראל, גוגל ישראל, איגוד האינטרנט הישראלי, גליץ בית הספר לפרסום ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. עשר התמונות שהגיעו למקומות הראשונים ישתתפו בתחרות הבינלאומית

"יפו בלילה במבט מהים" (צילום: פיני בירמן)

"הכנסייה האתיופית בירושלים" (צילום: יהודה אסולין)

"כנסיית פטרוס הקדוש" (צילום: ראובן ברנר)

בית הכנסת וכיכר המייסדים, 1924, גלויה בהוצאת האחים אליהו, יפו (אוסף מוזיאון ראשון לציון)

עוטר במקור ב"סינר" עץ מסוגנן. פנים הבית תוכנן כבזיליקה. במשך השנים שופץ בית הכנסת מספר פעמים ונערכו בו שינויים. מתוך הריהוט המקורי, מעשה ידי האחים האומנים יצחק ומשה יהושע הימן, נותר כיום ארון הקודש המפואר. בשנות ה-30 של המאה ה-20 הוגבהה החזית ונוספה על גביה בתבליט הכתובת: "תרמ"ה בית הכנסת הגדול" ומגן דוד. מאוחר יותר הוצבה בראש הגג חנוכייה. במרתף בית הכנסת שכנו בשנים הראשונות בית הספר לבנים, גן הילדים העברי הראשון (תרנ"ט, 1898 - תרפ"ז, 1927), וסניף "מכבי" (תרע"ט, 1918 - תרצ"ח, 1937). בחלקים מן המרתף התגוררו גם משרתי ציבור ונצרכים של הקהילה.

שימור בית הכנסת הופקד בידי האדריכלים סעדיה מנדל, יריב מנדל ומאור גויכמן - אדריכל אחראי. בראשיתו של התהליך צפו ועלו, בשיח סביב שדרוג מצבו, המושגים שימור, שיקום ושיפוץ. בשל מורכבות הדברים נערך למעשה שיפוץ כאשר חלק מן האלמנטים זכו לשיקום וכל העבודות נעשו מתוך חשיבה שימורית מעמיקה.

בשל השינויים הרבים שעברו על בית הכנסת, עלתה השאלה האם לשמרו ולהשיב לו את מראהו כפי שהיה בימיו הראשונים, או שמא מוטב לאמץ את חזותו כפי שנראה בשנות ה-30 של המאה ה-20? התשובות לשאלות אלה אינן פשוטות וחד משמעיות ולעתים קרובות בלתי רציונליות. על מתכנן השימור לקבל החלטות מן "הבטן" ולא מן הראש, שהרי כל מבנה שונה מחברו ונמצא בסיטואציה ובסביבה שונה. לאור הנסיבות הוחלט להשיב לבית הכנסת את מראהו משנות ה-30, התקופה בה שונתה חזיתו וזאת גם מסיבות מעשיות שעניינן תחזוקה ומן הסיבה שמראה זה קיים בנוף שנים רבות יותר מן המראה המקורי.

אחד הנושאים אשר נכון להיום טרם בא על תיקונו הוא היעדרה של "כיכר בית הכנסת הגדול". שלב ראשון ביצירת הכיכר מיועד להתחיל בקרוב ■

תהליך ההתחדשות של לב העיר ההיסטורית של ראשון לציון נכנס לשלבי ביצוע. את הפרוגרמה להתחדשות העיר ההיסטורית מוביל מוזיאון ראשון לציון, על פי חזון ראש העירייה דב צור ובשיתוף ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה.

לאחרונה הסתיימו עבודות שיקום חיצוני לבית הכנסת הגדול שהיווה את הלב הפועם של המושבה. שיקום הפנים יתחיל בקרוב.

בשנים הראשונות לייסודה של ראשון לציון, שימש בית הכנסת, לצד תפקידו המסורתי, גם כמרכז לחיי הציבור. בבית הכנסת ולמרגלותיו נערכו האירועים הגדולים של המושבה, כינוסים וקבלות פנים. הברון רוטשילד, הלורד בלפור ואחרים, צעדו לעבר בית הכנסת לצלילי "האורקסטרה" של ראשון לציון, כשהם עוברים בין שורות של ילדים נושאי פרחים ודגלים, ונתקבלו בפתחו בלחם ומלח.

בחזית בית הכנסת נהגו לערוך חגיגות ל"ג בעומר, טקסי חופה וקידושין ולהבדיל הספרים. מדרגות בית הכנסת היו מרכז לנוער הראשוני התוסס, שם גם נרקמו סיפורי אהבה חוצי עליות ועדות. בשנת 1885, עוד בטרם הושלמה בניית בית הכנסת, הונף בכיכר המייסדים שלמרגלותיו, דגל כחול לכן הראשון בעולם, שעוצב ונוצר על ידי ישראל בלקינד ופאני מאירוביץ.

המבנה המרשים והנראה למרחוק, ניצב בראש הגבעה עליה נוסדה המושבה. אבן הפינה שלו הונחה, בחשון תרמ"ה, 1884, כשנתיים לאחר ייסוד המושבה. על התכנון והבנייה הופקד ברוך פפירמייסטר, איכר ראשוני ומהנדס בהכשרתו שבנה בין היתר גם את הסראיה בכיכר השעון ביפו. לאחר עיכובים מצד השלטון הטורקי, נשלמה הבנייה בשנת תרמ"ט, 1889, במימונו של הברון רוטשילד.

בית הכנסת נבנה בסגנון אירופי מאבן כורכר שנחצבה במגרש הסמוך. אל פתחו מוביל גרם מדרגות רחב ולו מעקות ברזל מעוטרים במגיני דוד. בחזיתו תריסר פתחים מקושטים, כמניין שבטי ישראל ובהם צמד חלונות עליונים בדוגמת לוחות הברית. גג הרעפים הדו-שיפועי

מימין: בית הכנסת, שנות ה-30 - שינוי והגבהת החזית (אוסף מוזיאון ראשון לציון). באמצע: בית הכנסת לפני השימור (צילום: חיים הכט) משמאל: טקס חנוכת בית הכנסת לאחר השימור, ספט' 2013 (באדיבות מוזיאון ראשון לציון)

מבט בינלאומי

מתנדבי "Tourism Cars" בעבודות על המיפלאואר (צילום: תמר טוכלר)

אחראי על הלוגיסטיקה. כך, לצד החוויה הנפלאה, תורמים המתנדבים לשימור אתרי מורשת, חוסכים משאבים לרשויות ופועלים לשיווק אתרים אלה בקרב לקוחותיהם. נציגי העמותה עימו שוחחתי, הביע התעניינות בקידום פרויקט משותף בישראל, וכעת אנו נערכים לבחינת האפשרויות השונות לשיתוף פעולה ■

טקס חנוכת שילוט היסטורי בראש העין

בראשית חודש אוקטובר נערך טקס לחנוכת שלטים היסטוריים בראש העין, כחלק מפרויקט שילוט אתרים היסטוריים בעיר, בהובלתה של יסכה רווה מעיריית ראש העין ובסיוע טל בן נון גלז, מנהלת מחוז מרכז במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. לאירוע הגיע עוזר הנספח הצבאי בשגרירות הבריטית, לי בוטיטה. מר בוטיטה הבטיח לסייע בחיפוש חומרים בארכיונים הבריטיים באשר למבנים הבריטיים בראש העין ■

עשור לפרויקט מסע בין אתר לטירה

סדנת סיתות אבן במבנה הגדיש (גידולי שדה) בהנחיית יונתן אורלין (צילום: ליונל דרמון)

פרויקט מחנות השימור "מסע בין אתר לטירה", המשותף לארגון רמפאר הצרפתי וארגון איקומוס ישראל, בשיתוף מועצה לשימור אתרי מורשת לישראל, חוגג עשור. לרגל האירוע התקיים ב-5 בדצמבר כינוס חגיגי במוזיאון ארץ-ישראל ולמחרת התקיים יום פתוח ובו סדנאות שימור פיזי, במתחם ההיסטורי במקוה ישראל. כמו כן הופק ספר מסכם לפרויקט. לאירוע הוזמנו כל בוגרי הפרויקט ובני משפחותיהם, הגורמים שסייעו לאורך הדרך, נציגי משרד החוץ, המועצה לחילופי צעירים, אנשי איקומוס, עובדי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ונאמניה, נציגי רשות העתיקות ועוד ■

בשיתוף איקומוס ישראל והמחלקה לגאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר אילן. הסיור יעסוק בהיבטים אורבניים של השימור: תכנון, ניהול ותחזוקת המבנים והתחדשות עירונית. במסגרת זו נסייר בערים ובמתחמים היסטוריים ברחבי בלגיה, וניפגש עם גורמים מובילים בתחום השימור. את הסיור מארגנים יובילו אדר' ערן מורדוכוביץ', ברט קנפיין ותמר טוכלר, בסיועה של אדר' ענת ברלוביץ. המעוניינים מוזמנים לפנות למשרדי המחלקה לקשרים בינלאומיים, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

טל': 03-5086605, דוא"ל: tuchler@shimur.org.il

ארגון המתנדבים Tourism Cars תמר טוכלר - מנהלת המחלקה לקשרים בינלאומיים

בעת ביקור פרטי במיפלאואר (ספינת מהגרים אנגלית, אשר נשאה את המתיישבים הראשונים של מדינת מסצ'וסטס) הבחנתי בעבודות שימור שנערכו במקום. עשרות אנשים צבעו וביצעו תיקונים נקודתיים בעץ ממנו מורכבת הספינה. מסתבר כי מדובר בפרויקט מעניין ומקורי של ארגון אמריקאי בשם "Tourism Cars", הפועל ללא מטרת רווח, ונתמך על ידי תעשיית התיירות, במטרה לשמר אתרי מורשת תיירותיים לדורות הבאים. אחת מדרכי הפעולה המרכזיות שלו היא ייזום מפעלי שימור באתרי מורשת בולטים כגון פסל החירות, בתי העיר ההיסטורית בניו אורלינס, מנומנטים בווינינגטון, אליס איילנד, המיפלאואר ועוד. מדי שנה מתארגנות קבוצות מתנדבים מקרב חברי הארגון, העוסקים בתחום התיירות, ומסייעות בתחזוקה ובשיקום האתרים כולל עבודות צביעה, חפירה, חשיפה ועוד. כל מתנדב מממן את הנסיעה והאירוח מכיסו והארגון

שיתוף פעולה עם שגרירות איטליה

הקשרים עם שגרירות איטליה הולכים ומתהדקים ובמסגרת הפעילויות המשותפות הוזמנו על ידי השגריר האיטלקי פרנצ'סקו מריה טאלו והנספח התרבותי סימונטה דלה סטה, למפגש חגיגי בבית השגריר עם משלחת של קרן השימור האיטלקית - FAI. זוהי קרן לאומית הפועלת ללא מטרת רווח לשימור המורשת ההיסטורית, האמנותית והטבעית במדינה. המפגש היה מעניין והדגיש את הצורך בהקמת קרן דומה בישראל ■

פרויקט שימור ציורי קיר עם סטודנטים מחו"ל

חשיפת ציור קיר במלון לונדון גורדון (צילום: נגה די סגני)

לאור הצלחת שיתוף הפעולה בפרויקט שימור ציורי הקיר ברחוב נחלת בנימין 5 בתל אביב שהתקיים באביב האחרון, אירחנו בתחילת חודש נובמבר סטודנטים ממרכז השימור בעכו לפרויקט חשיפה ושימור של ציורי קיר במלון לונדון גורדון בראשון לציון. הפרויקט, בראשות סטודיו תכלת, בהנהלת שי פרקש ואלי שאלתיאל, נמשך מזה כשנתיים.

גולת הכותרת הוא שימור ציור התקרה באחד מחדרי המבנה. במסגרת התהליך, הוסרה התקרה הרעועה ממקומה לצורך יצירת תקרה חדשה, ובתום עבודות שימור הציורים היא הוחזרה למקומה. את העבודה ריכז שי פרקש והסטודנטים סייעו רבות לקידום פרויקט ייחודי זה. במהלך שהותם בארץ, הם התארחו בכפר הנוער עיינות שבניהולו של נעם שפר. כמו כן, נערכו עבורם סיורים באתרים היסטוריים במרכז, בראשם מתחם שרונה, שם הם נחשפו לאתגרי השימור של המתחם כולו, ובפרט לזה של ציורי הקיר ■

סיור מקצועי של מקבלי החלטות בבלגיה אביב 2014

בהמשך להצלחת הסיור המקצועי של מקבלי החלטות בצרפת, שארגנו בשיתוף עם מרכז השימור הממלכתי בפרזי בקיץ 2012, אנו פועלים לארגון סיור מקצועי יחד עם גורמי שימור בבלגיה, העתיד להתקיים באביב הקרוב. הסיור מתארגן ביוזמה משותפת של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל - המחלקה לקשרים בינלאומיים ושגרירות בלגיה בישראל,

מתחם שימור מורשת תרבותית (Historic Cultural Heritage District) וההתייחסות לצורכי פיתוח

פרופ' עירית עמית-כהן - יו"ר איקומוס ישראל וראש המחלקה לגאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר אילן

שילוב פעילות כלכלית-תיירותית במרכז ההיסטורי באבורה (צילומים: פרופ' עירית עמית-כהן)

או עם מתחם בו נטועים מספר נכסים, שלא מתקיים ביניהם רצף גאוגרפי. היא נותנת מענה לדרישה ציבורית לשמירה על רוח המקום, ועל ידי כך לחיזוק הקשר למקום. היא מתאפיינת בגמישות, ובהתאמה לסביבה משתנה היא מענה לאלה שטוענים ש"חסידי השימור יכולים להיות אויבי הגדולים ביותר של השינוי" (אדוארד גלייזר 2008, 2012: 325), ובמקום אחר "השימור השתלט עלינו" (Preservation is over taking us, Koolhaas 2004).

גישה זו מתבססת על מספר עקרונות:

1. כללי עיצוב מרקמיים לשמירת רוח המקום.
2. סיווג מבנים מובחן והבחנה ברורה בין שימור מחמיר, שימור מקל, הפיזיו הנדרש ומעורבות הרשות בפיזיו.
3. גמישות והפעלת שיקול דעת לכל מתחם שימור בנפרד ביחס ליעוד מבנה לשימור ובקביעת השימוש (מתן אישור לשימוש חריג מזה שקבעה תכנית בניין העיר), לאפשרויות הציפוף, לעיצוב.
4. הכרה באחריותה הציבורית של הרשות לטפח את המתחם לשימור, ומשום כך - פישוט מנגנוני תכנון ויישום ויצירת פתרונות ציבוריים למימון השימור (מס שימור; קרן שימור; השבחה וטיפוח סביבה ועוד) ■

מתחם שימור מורשת תרבותית בנויה הינו מרחב מתחם באזור חיץ שמשלב בתוכו מבנים, תשתיות, רחובות, נוף מעוצב ושטחים פתוחים. ההכרה בערכיות של המרחב מתבססת על מכלול מרכיביו והיחסים ביניהם. הכרזתו לשימור מתבססת על בחינת רמת שלמותו של המרחב על מכלול מרכיביו (integrity), ובהתאם לכך קביעת ייחודו, הקריאה והאופן לשמר את צביונו.

במקרים רבים הדיון המחקרי משווה בין מתחם לשימור לבין אזור ליבה ומדגיש את הימצאותו במרקמים בנויים בני קיימא. במקרים אלה נבחנים מספר מרכיבים: מיקום המתחם, מתארו ופרישתו במרחב, ההקשר ההיסטורי, העיצוב, האותנטיות, החשש מפגיעה בשלמותו - ועקב כך הצורך בתיחום, בהגדרתו ובקביעת סייגים לפיתוחו. בשנים האחרונות מתרחב הדיון בחיפוש אחר הגדרות ראויות לתופעה (נוף תרבות; נוף תרבות היסטורי עירוני; מכלול כפרי לשימור; מכלול מורשת עירוני) ובחינת היבטים שונים: חברתיים, מנהליים, רגולטיביים-תכנוניים וכלכליים. כך למשל, בהיבט החברתי, הכרזה על מתחם שימור מקדמת התייחסות מלמטה למעלה (bottom-up) והיא מבטאת התנגדות לתהליכי גלובליזציה וחיזוק הזדהות עם מקום, גאווה מקומית ומעורבות של אוכלוסייה בשיפור סביבתה. בהיבט המנהלי, לעומת זאת, ההכרזה של רשות ומסד על מתחם כראוי לשימור מקדמת לא פעם פיתוח מלמעלה למטה (top-down). במקרים אלה הרשות מטפחת את המתחם ועל ידי כך מקווה לעודד את בעלי הנכסים במתחם להשתלב בתהליך ולשפץ את נכסיהם. בהיבט הרגולטיבי קובעות רשויות הוראות כדי להבטיח את שלמות המתחם, אך גם מבחינות בין נכסים שערכיותם גבוהה לעומת מרכיבים שתורמתם פחותה. הבחנה זו מקלה על שימור המתחם ובר בכך מכירה בצורך בפיתוחו ובהתאמתו לרצונות האוכלוסייה, לצרכיה ולהתפתחויות הטכנולוגיות.

הגישה המחפשת את האיזון בין רצונות השימור וצורכי הפיתוח מתמודדת ביתר קלות עם מתחם שימור מאשר עם נכס מורשת בודד

* גלייזר אדוארד, 2008, (תרגם לעברית, 2012). ניצחון העיר, בן שמן: מודן.
* Koolhaas Rem, 2004. Future Anterior Journal 1 [2]: 1-4

אבורה (Evora) פורטוגל (2012)

העיר שוכנת 150 ק"מ מדרום מזרח לליסבון הבירה. בשנת 1986 הוכרזו מרכזו ההיסטורי על ידי ארגון אונסקו כאתר מורשת עולם, אבל הרשות מנסה בכל כוחה להימנע מההגדרה שדבקה בעיר - "עיר מוזיאון". היא מתייחסת למתחם כולו ולשם כך מתערבת בכל שלבי התכנון והפיתוח. הרשות מטפחת תשתיות באמצעות מיסים המוטלים על יזמים המכונים גם "מיסי שימור". לטענתה היום מרוויח כלכלית מההכרזה, הערך הנוסף (added value) של נכסיו מתבסס על תרומת העיר ההיסטורית, ההקפדה על שימורה, מעורבות הרשות בשמירה על איכות סביבתה ועקב כך ביקוש גדל להתגורר בעיר כולה מצד זרים. המס משתנה בהתאם למרחק מאזור ההכרזה, אך הרשות לא מסתפקת רק בו. כדי להקל על החיים בעיר ולאפשר גם לאוכלוסיות ותיקות להוסיף ולהתגורר בה, הן במרכז ההיסטורי והן ברחובות הסמוכים, היא יצרה בשנת 2002 מערכת "איזונים" תכנוניים. העיר כולה חולקה למתחמים, ולכל מתחם נקבע ייחודו ההיסטורי-כרונולוגי, העיצובי והנופי. בהתאם לייחוד נקבעו כללי השימור: שימור מתווה המתחם, אופן השימור (מחמיר, חלקי, פריטים

שימור באבורה

ראויים להבלטה), התמיכה בשימור (מלאה, חלקית), אופייה ומקורותיה. הרשות מתהדרת בשיתוף הציבור בתהליך כולו ודואגת לחשוף את המידע בעיתון מקומי ובמפגשים ציבוריים בהם תושבי העיר מביעים את עמדתם. בשנים האחרונות נמצאת פורטוגל במשבר כלכלי, אבל אבורה כמעט ולא נפגעת ממנו. העיר פורחת כלכלית הודות לפיתוח שירותי תיירות בעיר כולה, זאת כדי להימנע מצפיפות ומפעילות יתר בעיר ההיסטורית. בנוסף, מקפידה הרשות המקומית לשימור על התנהלות תקינה של העיר, כך שהתיירות והביקוש על ידי זרים להתגורר בעיר לא יפגעו באורח החיים התקין של התושבים ■

שר התיירות עוזי לנדאו סייר במוזיאון כאורח מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. את שר התיירות ליוו נשיא המועצה שלמה הלל והמנכ"ל עמרי שלמון. שניהם עמדו על חשיבות שיתוף הפעולה בין המועצה ובין משרד התיירות ובסיכום הביקור הוחלט להגביר שיתוף פעולה זה בעתיד.

בספר האורחים כתב השר לנדאו:

"ויותר יעקב לבדו, ויאבק איש עימו עד העלות השחר... ויאמר לא ייקרא יעקב שמך כי אם ישראל, כי שרית עם אלהים ואנשים ותוכל..."

כך למדנו בפרשת השבוע החולף - "וישלח" - על תעצומות הנפש המתגלות בנו כעם, כאשר "אין ברירה". לו חזרנו אל הרוח הבראשיתית הזו, המלווה את השגינו המרקיעים שחקים, והביאה את הציונות ואת ישראל אל מה שהיא כיום ועוד תהיה ותוסיף. אחת הדוגמאות המופלאות לשאר הרוח, לאומי, ליכולת "לשרות עם אנשים" - היא כאן לפנינו. יישרו כוח העושים

עוזי לנדאו

כ"ה בכסלו תשע"ד

נר ראשון של חנוכה, 28.11.2013

השר עוזי לנדאו (משמאל) בחברת נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שלמה הלל (צילומים: נגה בן-ארי)

מפכ"ל משטרת ישראל יוחנן דנינו אירח את ניצבי המשטרה ונשותיהם לסיור במוזיאון, לארוחת ערב מכובדת ולהדלקת נר חנוכה. בדברי ברכתו עמד המפכ"ל על הקשר המיוחד בין המשטרה ובין מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, כמו "השותפות" במשטרת נהלל ההיסטורית ועוד. יש לציין כי השנה הגיעו למעלה מ-1300 שוטרים לסיור במוזיאון במסגרת קורס ציונות וערכים

מפכ"ל משטרת ישראל יוחנן דנינו (משמאל) בסיור עם רני אורן

"הידיד" - כנס ותערוכה לציון 75 שנה לאורד צ'ארלס וינגייט ופלגות הלילה
עפרה ברעם - מנהלת בית שטורמן

בתשעה באוקטובר 2013 התקיים יום "הידיד". היום החל בפתיחת תערוכה בבית חיים שטורמן בעין חרוד, במעמד השגריר הבריטי מת'יו גולד שהסיר את הלוט מעל האקדה שהעניק וינגייט לאבינועם סלוצקי מנהלל. בתערוכה מוצגים פריטים שטרם הוצגו לציבור כגון האקדה והתנ"ך של וינגייט. התערוכה תוצג עד קיץ 2014.

החלק הראשון של הכנס שהתקיים בבית ציזלינג בעין חרוד מאוחד, דן בדמותו של וינגייט ופלגות הלילה מההיבט האזרחי. השגריר הבריטי דיבר על מקומו של וינגייט ובריטניה בהיסטוריה של מדינת ישראל. ד"ר משה יגר הרצה על "הרומן" של וינגייט עם הציונות ופקד שלומי שטרית סיפר על פעולותיהן ועל הווי החיים של פלגות הלילה. החלק השני של הכנס התקיים בגן לאומי כוכב הירדן ועסק בהיבט הצבאי. יואב רגב הרצה על ייחודן ושיטות פעולתן של פלגות הלילה. מפקד פיקוד הצפון אלוף יאיר גולן דיבר על הדרכים שנוקט צה"ל להטמעת מורשתו של וינגייט.

המברכים בכנס היו שאול גולדשטיין, מנכ"ל רשות הטבע והגנים, עו"ד צבי האזור, לשעבר מזכיר הממשלה ויוזם תכנית מורשת, עמרי שלמון, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, דני עטר, ראש

השגריר הבריטי מת'יו גולד בחברת עו"ד צבי האזור (צילום: נטע רוזנבלט)

מועצה אזורית הגלבע, רמון בן-ארי, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים ירדן דרומי ויורם קרין, ראש מועצה אזורית עמק המעיינות. יום הידיד נערך בשיתוף ובאדיבות מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, מועצה אזורית הגלבע, רשות ניקוז ונחלים ירדן דרומי, משרד התרבות והספורט, רשות הטבע והגנים, ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה, מועצה אזורית עמק המעיינות

סיתות אבנים בחצר (צילום: אסף לנדנר - צוות אתר חצר כנרת)

שיופיעו בתצוגה. כאן גם המקום להודות למנהל הפרויקט ארנון חפץ ולצוותי השימור העושים במלאכה. וכפי שכתבה נעמי שמר "כל שנבקש לו יהי..." ■

חצר כנרת מתחדשת - בונים את חצר המשק כבראשית (1908)

הזהב חכם-גבאי - מנהלת חצר כנרת

בשנים האחרונות עברה חצר כנרת שימור של מבני החצר שנטו ליפול. לאחרונה החלו בשחזור חצר המשק ששימשה את חלוצי חצר כנרת לאורך השנים. העבודה מתבצעת על ידי מחלקת התכנון ההנדסי של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, באמצעות צוותי השימור. אליהם צירפנו חיילים משוחררים, במטרה לפתח עתודה של מומחים לסיתות ושימור. לפני תחילת העבודות, נערך תיק תיעוד חדש, שבו נחשפו ממצאים מפתיעים שלא הופיעו בתיק התיעוד המקורי, שהכין האדריכל אלכס קשטן ז"ל בשנת 1982. עבודת השחזור מורכבת וכרוכה בקשיים כמו התאמת האבנים והסיתות לקיר המקורי. בנוסף לשחזור הקירות, כוללת התכנית גם הקמת גג רעפים בגודל של כ-800 מ"ר על כל חצר המשק, מערכות חשמל, תקשורת ומיזוג אוויר. שחזור חצר המשק ייתן למבקרים את התחושה של שהות בחצר סגורה כפי שהייתה בעבר. בד בבד אנו שוקדים על תכנון ועיצוב הפנים של המבנים, התאמתם לקליטת מבקרים וכמובן בניית התכנים

למעלה: הרפת ההיסטורית - הדמיה
למטה: הרפת במהלך השיקום (צילום: תלמידי מגמת צילום בכפר הנוער עיינות)

מוזיאון החלוצות בכפר הנוער עיינות

נעם שפר - מנהל כפר הנוער עיינות

כפר הנוער עיינות הוקם על ידי עדה מיימון כמשק הפועלות הגדול בראשית שנות ה-30 של המאה ה-20. לאחרונה הושלמו במקום עבודות ההצלה והשיקום של גג הרפת ההיסטורית. את הכפר תכנן האדריכל ריכארד קאופמן, וככל הידוע הוא עמד גם מאחורי תכנון רפת זו, אשר שימשה למגורי הפועלות עד להקמת בית המגורים הראשון. מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל פועלת בשיתוף עם הנהלת כפר הנוער, ובסיוע משרד החקלאות וקן קימת לישראל, להקמת מוזיאון בכניין הרפת ההיסטורית. כעת מטפלים באוצרות ובתכנית העיצובית של המתחם, במטרה להביא בפני המבקרים את תולדות משק הפועלות. בפעילות המוזיאון ישולבו גם תלמידי הכפר ■

"שאתם מים בששון"

ריקי שפירא - מנהלת בית ראשונים נס ציונה

ב-29 באוקטובר התקיים ב"נחלת ראובן" כנס שני בנושא המים בהתפתחות מושבות העלייה הראשונה. הכנס אורגן על ידי בית ראשונים נס ציונה, איקומוס ישראל ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

הכנס החל בכרכות של ראש עיריית נס ציונה יוסי שבו ומנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון. את חלק ההרצאות פתח גבריאל הורוביץ, יו"ר ועדת סיורי מורשת במועצה, לשעבר מנהל מכון אבשלום לידיעת הארץ, שדיבר על התנאים הגאוגרפיים להתיישבות אנשי העלייה הראשונה בדגש על נושא המים; יונה שפירא, אוצרת מוזיאון ראשון לציון, סיפרה על הפירת הבארות במושבה ראשון לציון; ד"ר אמנון שפי הציג את פרויקט "נוער שותה מים ודעת" - לימודי מחקר בנושא המים בבתי הספר בחטיבות העליונות, בו מתקיים חיבור בין העבר לחדשנות עתידית; משה מגיד דיבר על החדשנות פורצת הדרך סביב נושא המים כבר בתחילת המאה ה-20, כפי שבאה לידי ביטוי בבית הבטון הראשון בארץ ישראל; ד"ר אבי ששון ואדר' טל קציר תיארו את "פסטיבל" המים בבני רובין והתפתחותו סביב קדושתם של המים. במהלך היום הוקרנו קטעים מסרטים המספרים על בעיית המים במושבות בשלהי המאה ה-19.

מימין לשמאל: ד"ר אמנון שפי, יונה שפירא, גבריאל הורוביץ, אדר' טל קציר, ד"ר אבי ששון, משה מגיד, טל בן נון גלז (צילום: ריקי שפירא)

את הכנס הנחתה וארגנה מטעם המועצה, מנהלת מחוז מרכז טל בן נון גלז. לאחר ההרצאות התקיים סיור בחפירות הארכאולוגיות שבוצעו על ידי רשות העתיקות למרגלות הגבעה, עליה שוכן כיום בית החולים הממשלתי. בחפירות אלה התגלו ממצאים ארכאולוגיים מהתקופה ההלניסטית ועד לסוף המאה ה-19 ובהם תעלות השקיה, באר ובכיתת אגירה ■

עומדים מימין לשמאל: זאב ענר, פרופ' עירית עמית-כהן, יוסי אלפי, ד"ר אבשלום קור, מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון יושבים: מוקי צור, עזריה אלון, נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שלמה הלל, יוסי פלדמן, ד"ר מרדכי נאור (צילום: תיאטרון העם)

בפסטיבל מספרי סיפורים שהתקיים זו השנה ה-20 הוקדש מושב מיוחד "ארץ ישראל הטובה והבלתי נשכחת: בתים ואתרים מספרים. מחווה למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל לקראת חגיגות 30 שנה להיווסדה". כתב המנהל האמנותי של הפסטיבל יוסי אלפי: "יש בתים עם קיר של אבן ויש בתים עם נשמה, אבל מעל לכל יש בתים שהם סיפורים. אפשר להרוס בית אבל אי אפשר להרוס את הסיפורים שהיו בו. על בתים שהצליחו לשמור על עצמם סיפורם, על בתים שאינם וסיפורם עדיין חי. בואו לראות מעל סיפורם של בתים, שהם הסיפורים שלכם ואפילו לא ידעתם על כך". מילים אלה ממצות את שהתרחש בערב הזה, בו לקחו חלק נשיא מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שלמה הלל, עזריה אלון, ד"ר מרדכי נאור, פרופ' עירית עמית-כהן, זאב ענר, יוסי פלדמן, לשעבר מנכ"ל המועצה ומוקי צור. כל הדוברים היו ועדיין מעורבים בפעילותה של המועצה וכל אחד מהם הביא איתו סיפורים של התחלה, סיפורים של מורשת ושל שימור. בערב השתתף קהל רב שגרש את האולם והוא נפתח בברכות של מנכ"ל המועצה עמרי שלמון. המנחים היו יוסי אלפי וד"ר אבשלום קור. את הליווי המוסיקלי העניקו מיקה קרני ולהקתה. ד"ר מרדכי נאור סיפר על המיתולוגיות שצמחו סביב רכבת העמק. בין היתר הביא את סיפורו של חיים קרבי אודות היום הראשון והאחרון של בן אלרואי כנהג קטר: "מילדותי ידעתי שאהיה נהג קטר. כשהתבגרתי קיבלו אותי לעבודה כשומר המסילה באלרואי ובלילות למדתי לנהוג אצל נהגי הקטרים. כשרציתי להתחתן פניתי אל השרדן והבטחתי לו שהאשה שתחתן איתי תזכה לכרטיס חינם לרכבת ואכן, התחתנתי ואשתי הייתה נוסעת ברכבת לחיפה, לבית שאן ולצמח, קונה סחורות ומוכרת אותן באלרואי. בסופו של דבר

הנהלת הרכבת אישרה לי לנהוג. היום הראשון בו נהגתי היה היום בו מנהל הרכבת הזמין את הנציב העליון לטיול לאורך המסילה מחיפה לצמח ובחזרה. זו הייתה נסיעה מיוחדת ללא עצירות. הביאו קרון מיוחד שבו ישבו האורחים, אכלו שתו ונהנו. כשעברנו את אלרואי, מישהו משך בשרשרת החיורים. נבהלתי ויחד עם המסיק משכנו את המעצור עד שהרכבת נעצרה. מהקרון האחרון ירדה אישה שמנה, בידיה שני סלים ותרנגולת. היא ניגשה אל הקטר והתחילה לצעוק עלי: 'משוגע איך אתה נוסע?! לא יכולת לעצור באלרואי?! הנציב העליון שאל את מנהל הרכבת: 'מי זאת הגברת הזאת?' אמרו לו: 'זו אשתו של נהג הקטר'. אתם זוכרים שסיפרתי לכם בהתחלה, שתמיד ידעתי שיום אחד אני אנהג קטר? זה היה היום. היום האחד והיחיד שהייתי נהג קטר. כי למחרת הייתי שוב הפעם שומר המסילה..."

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת את האדריכלית ניצה סמוק,
על זכייתה בפרס "כנר על הגג" (Fiddler on the roof)
למפעל חיים של פדרציית הקהילות היהודיות ברוסיה, על תערוכתה
"העיר הלבנה. אדריכלות באוהאוס בתל אביב"

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת את נשיא המועצה שלמה הלל,
על קבלת אות יקיר תנועת הצופים לשנת 2013

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת את הוועד הישראלי לאונסקו, המועצה האזורית
חוף הכרמל, אוניברסיטת חיפה ורשות הטבע והגנים
לדגל הכרזת אונסקו על "מערות הכרמל"
בשמורת הטבע נחל המערות
כאתר מורשת עולמי

החברה להגנת הטבע
שומרים. מחנכים. אוהבים

לחברינו היקרים בחברה להגנת הטבע

במלאת 60 שנות פעילות, מאבקים,
יצירה ובניית סביבה ראויה ואיכותית יותר,
ברכות חמות מה"מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל"
מכם יצאנו ואתכם אנו צועדים
איחולי הצלחה ל-60 השנים הבאות

עמרי שלמון
מנכ"ל
מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

על מגדל המים במחניים

יוני גדעוני - נאמן שימור, חבר מערכת "הגלילה"

מאז עלו המתיישבים הראשונים בשנת 1898, סבלה מחניים מחוסר מים קבוע. מתיישבי המושבה הראשונים (עולי רומניה) ניצלו מעיין קטן, עין עג'לה שבואדי מחניים והביאו את המים על גבי חמורים. לאחר מכן הובאו מים ממעיין פירעם שבראש פינה, באמצעות צינור מתכת בעל קוטר קטן.

המגדל שוכן בצמוד לשדרת האיקליפטוסים שלייד הכביש הראשי חיפה-דמשק. הוא נבנה בחורף 1926 והיה השני שהוקם בגליל, אחרי המגדל באיילת השחר.

אחרי עליית קבוצת "יודפת" להתיישבות והקמת הקיבוץ ב-23 במאי 1939, שימש מגדל המים כתחנת איתות וקשר עם יישובי הסביבה, בעיקר עם ראש פינה. הקשר התבצע על ידי איתות בדגלים ובהליוגרף, זאת עוד לפני הקמת רשת "אבינועם" - רשת הקשר הראשית של "ההגנה", בין היישובים בנפת תל חי. במלחמת העצמאות נבנתה עליו עמדת בטון (עם חרכי ירי) כדי לעזור בהגנת האזור ובשליטה על הכביש. בריכת המים שימשה גם את עובדי המטבח לקירור מצרכים. הם נהגו להוריד מהבריכה מצרכי מזון בדליים ועל כך יש בארכיון הקיבוץ מספר סיפורים...

לפני כמה שנים הוכרז המבנה כמסוכן וסוכם על שיפוצו. בספטמבר 2013 לקחה עליה מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל את נושא

המגדל לפני ואחרי שימור (צילומים: אורי בן ציוני)

שיקום המגדל, בסיוע ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה. בימים אלו אנו מסיימים לטפל בנושא הניקיון סביב המגדל, כולל סילוק צינורות מים ישנים והכשרת השטח לגינון ■

כנס האגודה הגאוגרפית הישראלית

בחדש דצמבר התקיים באוניברסיטת בר אילן כנס האגודה הגאוגרפית הישראלית ה-54. כשמו "מרחיבים אופקים בגאוגרפיה", עסק הכנס בחשיפה לנושאים מדיסציפלינות אחרות בעלות קווים משיקים ושיתופי פעולה עם תחומי הגאוגרפיה. כחלק מהרחבת הידע ושיתופי הפעולה בין תחומי דעת שונים לבין המחקר הגאוגרפי, התקיימו שני מושבים שעניינם שימור המורשת הבנויה, ביוזמתה של פרופ' עירית עמית-כהן, ממארגני הכנס ויו"ר איקומוס ישראל, ובחסות מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. רוב ההרצאות במושבי השימור עסקו בתחום השימור מן ההיבט המרקמי והמרחבי-מכלולי. התפיסה היא כי יש לקדם נושא זה כחלק מהמערך התכנוני הכולל ובהתייחס להקשר הסביבתי של האתר המוכרז לשימור, הבנוי והפתוח כאחד. המושב הראשון, התמקד בתיירות, זהות ומורשת. הוא נפתח בדבריו

של מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת עמרי שלמון, שברך על שיתוף הפעולה המתמשך בין האגודה הגאוגרפית והאקדמיה בכלל לבין המועצה, הן במישור המחקרי-תיאורטי והן במישור היישומי. במושב השני בנושא "שימור: תמורות במעמדה של תופעה", לקחו חלק אנשי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. יו"ר המושב הייתה סמנכ"לית המועצה חומי נובבשטרן. פרופ' אדריכל סעדיה מנדל, יו"ר הוועד המנהל של המועצה, ברך את הבאים והדגיש את חשיבות הדיון בנושא המרקמי. תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל אביב, הרצתה בנושא "השימור יורד לרחוב, מודעות ומאבק ציבורי". היא הביאה דוגמאות של מאבקים ציבוריים מרכזיים שניהלה המועצה במהלך 30 שנות פעילותה. נגה די סגני ממחוז תל אביב הציגה את תוצאות מחקרה בנושא "שימור מנקודת המבט של הרחוב". בדבריה הדגישה את חשיבות ההתייחסות למכלול מרכיבי הסביבה היוצרים את רוח המקום כחלק מתהליך השימור ■

כופר ובצלצל אשקלוני - אימוץ אתר ומחקר מדעי

ד"ר אבי ששון וגד סובול

המכללה האקדמית אשקלון והקרן לחקר מישור החוף

בגן לאומי אשקלון הוחל במיזם חינוכי ומחקרי מיוחד במינו. ליד באר עתיקה בה שחזרנו לאחרונה את מערכת השאיבה ההיסטורית (מטיפוס "מישור משופע", הייחודית לאזור אשקלון), יוחדה חלקה לעצים ושיחים ארץ ישראלים. העצים שניטעו על ידי תלמידים, נמנו עם ענפי הכלכלה החשובים באשקלון העתיקה כגון זית, גפן ושיחי כופר ממנו הכינו חינה, תמרוקים ותרופות שונות. בצד חלקת הצמחייה ההיסטורית הוקצתה חלקה בה ננסה לשחזר גנטית את הבצלצל האשקלוני המפורסם מן התקופה הרומית-ביזנטית, שנחשב מעדן מלכים. הוא הובא לאירופה כנראה על ידי הצלבנים, עבר גלגולים שונים ומוכר כיום בשם שאלוט.

בחסות אקדמית של הפקולטה לחקלאות ברחובות, מכון וולקני, המכללה האקדמית אשקלון ומועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ננסה לשחזר את הגידול ההיסטורי בהנחייתו של ד"ר רוס פיטרס מחברת "הזרע".

קבוצה מקרב תלמידי בית הספר מקיף ה' - "דרכא" והנהלת גן לאומי אשקלון, לקחו על עצמם לבצע את המחקר ההיסטורי המיוחד הזה.

תלמידים שותלים בצל (צילום: גד סובול)

בצלצל אשקלוני, 2012. מתוך: block eric, Garlic and Othe Alliums: The Lore and the Science Royal Society of Chemistry, 2010

צוות זה ילווה במשך מספר שנים את המיזם, תוך שימוש באמצעי מחקר אקדמיים של תצפיות, מדירות וכתיבת דוחות. המיזם, שיכלול גם את שיחי הכופר, ייחודי בנוף החינוכי בארץ. משולבים בו תלמידי בית ספר, שהגדיר עצמו עם פתיחת שעריו כמי שמאמץ אתרים היסטוריים באשקלון, כחלק מתכנית הלימודים הרב-שנתית ■

משרדי העמותה שוכנים כיום בחדרים שהוקצו לה בקיבוץ מעלה החמישה. שאיפתנו היא למקם בעתיד את המרכז במתחם משטרת אבו גוש שהינו באחריות משרד הביטחון. המקום מתאים הן מבחינת המיקום והן מבחינת סיפורו ההיסטורי. מנכ"ל מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עמרי שלמון התריע בפני משרד הביטחון על מצבו המוזנח ותמך בבקשתנו להעביר את המתחם לשימוש העמותה. בכוננתנו להקדיש במרכז מקום מיוחד לסיפורם של מתנדבי חוץ לארץ (מח"ל) במלחמת העצמאות ולהנציח גם את דוד מרכוס (מיקי סטון), איש מח"ל והאלוף הראשון בצה"ל שנהרג במלחמת העצמאות, בסמוך למשטרה. את העמותה הקמנו בעזרת אנשי אקדמיה ואנשי ציבור אשר תומכים במאמצינו לקדם את הנושא. המעוניינים להצטרף לעמותה יפנו נא אל אריאל יהודאי בטל': 052-8606987, או בדוא"ל: office@bmhj.org.il

לפני כחודשיים הוקמה עמותת "במעלה ההר לירושלים" במטרה להקים מרכז מורשת לאומי לפרוזדור ירושלים. הרעיון הוא להביא את סיפורו של האזור במהלך הדורות, בדגש על מלחמת העצמאות. המיזם עתיד לשמש מרכז רב תחומי להדרכה, הסברה ותיירות. השטח נכלל בחלקו בשטח פארק רבין המנוהל על ידי רשות הטבע והגנים, ובחלקו באחריותה של קרן קימת לישראל. השטח כולו הינו בתחום המועצה האזורית מטה יהודה, וזו משתפת פעולה ואף הקצתה תקציב לנושא. בנוסף, הצענו להנהלת מרכז רבין בתל אביב כי נפעל במשותף כדי לשלב את מורשת רבין בתחומי העשייה שלנו, במסגרת פארק רבין.

חוגגים באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב רחובות

חנוכת הטרוזינות

כ-30 בספטמבר התקיים באתר הפרדסנות טקס חנוכת הטרוזינות. הטרוזינות הן קרוניות אשר הובילו את פרי ההדר מהפרדס אל בית הארזיה. במשך שנים היה זה חלומם של כל מי שעסקו בהקמת האתר ובשיקומו להחזיר את הטרוזינות לפרדס. בזכות תרומתה הנדיבה של לידיה הורוביץ קרם הפרויקט עור וגידים. בתוך הפרדס הונחה מסילה ואליה הובאו שני קטרים וטרוזינות ששוחזרו במדויק על סמך תיק התייעוד שהוכן. העבודה בוצעה על ידי חברת "מול ההר" בשיתוף "סדנת שועל" מעין שמר, בניהולו של רן חרותי, מנהל שימור מכני במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

באירוע השתתף קהל רב אשר כלל ילדים רבים ששמחו לחנוך את הרכבת החדשה. לידיה הורוביץ הקדישה את התרומה לזכר הוריה דבורה ינה ויצחק קרול הורוביץ, חברי מושב ניר ישראל. בדבריה סיפרה לידיה חוויות מבית הוריה והדגישה את מסירותם ואת האווירה המשפחתית החמה בה גדלה. בשם מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ברכו המשנה למנכ"ל שלמה קופל, סמנכ"לית המועצה חומי נובבשטרן שריכזה את הפרויקט, ומנהלת האתר כרמית רפפורט שדיברה על חזון האתר ועל נוכחותה המסייעת של לידיה בכל שלבי הפרויקט. ישראל מנטל, לשעבר מנהל מרחב מרכז בחברת מקורות,

משמאל: לידיה הורוביץ נושאת דברים בטקס מימין: הטרוזינות המשוחררות בפרדס (צילומים: מיכאל גינזבורג)

סיפר על עבודת החברה בימים של ראשית המדינה, בהם עבד בחברה אביה של לידיה. בסיום הטקס הפתיעה לידיה את הנוכחים במחזה מרגש שכתבה ואותו הציגה בחברת בני משפחתה נועה וקורל חכם. במחזה "מספרת" הטרוזינה לילדים המבקרים בפרדס אודות ימים עברו. לאחר הטקס וחנוכת השלט לזכר הוריה של לידיה, זכו המשתתפים לחנוך את הרכבת בנסיעה ראשונה בפרדס ■

המועצה חומי נובבשטרן, אשר ריכזה את הפרויקט והייתה אוצרת התערוכה, הודתה לעושים במלאכה ובמיוחד למתנדב הוותיק מיכאל גינזבורג, ממשותפי הסדנה, על הסיוע שהגיש לה בארגון התערוכה ועל עזרתו בפרויקטים רבים במועצה.

בתערוכה הוצגו 36 עבודות של 18 צלמים מסיימי הסדנה. הצילומים מנציחים מבנים היסטוריים ששוקמו או שוחזרו, ומספרים סיפור של תקופה, לצד מבנים המייחלים לשיקום ■

רכב השינוע החדש (צילום: לירון אקרשטיין)

חדש במחנה המעפילים עתלית

למחנה המעפילים עתלית נרכש רכב לשינוע אנשים עם מוגבלויות. הרכב החדש נרכש בסיועם של המוסד לביטוח לאומי והחברה הממשלתית לתיירות ■

תמונות בתערוכה (צילום: מיכאל גינזבורג)

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת כהן
על פטירתו של חברנו

עלי כהן

רכז מחוז צפון בראשית דרכה של המועצה
ומזכיר הוועדה הציבורית של מחוז צפון
יהי זכרו ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של משפחת לנץ
על פטירתה של חברתנו

נאוה לנץ

מייסדת ומנהלת בית הראשונים באבן יהודה
יהי זכרה ברוך

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערה של זehבה פסטוחוב,
לשכת מנכ"ל המועצה ובני משפחתה
על פטירתו של האח

מנשה יחזקאל

יהי זכרו ברוך

מימין: "העמלים" - מפעל עשת אילון קיבוץ אילון, 1952 (שימור וצילום: שי פרקש, סטודיו תכלת) משמאל: אולם הקופות הנטוש בתחנת אגד בת-גלים בחיפה, גרשון קניספל, 1973 (תיעוד וצילום: אדרי נעה שק)

סקר אמנות הקיר

התופעה המהווה נדבך מרכזי בתרבות החזותית של היישוב ומדינת ישראל, ללמוד את מאפייניה ולהציע דרכים לטיפול ולשימור כמרכיב בשימור מבנים ואתרים.

המיזם הנעשה בשיתוף הציבור שתורם מידע מזכרונות העבר ומציורים בהווה, הביא כבר לתוצאות מרתקות ומגוונות. נבנתה מערכת סקר מיוחדת המאפשרת לכל אחד ואחת לתרום מידע ולהוסיף את ציור הקיר, התבליט או הפסיפס המוכר לו, למאגר ההולך וגדל. אנו פונים לציבור בקריאה לסייע לנו לקדם את המיזם ולהעביר אלינו מידע.

לדיווח על אמנות קיר: www.wallartsystem.com

אמנות הקיר מלווה את שגרת חיינו במרחב הציבורי. על קירות מבני ציבור - בתי מלון, מוסדות חינוך, משרדים ומפעלים - ואף מקירותיהם החיצוניים של בתים פרטיים לא נפקד מקומה. הקירות מעוטרים בסגנונות שונים המייצגים את רוח התקופה ותפישות היסטוריות, חברתיות, לאומיות ולעיתים גם מאווי נפש של יושבי הבית או בוני המוסד הציבורי.

בחודשים האחרונים נערך ביד יצחק בן-צבי, ביוזמת ציוני דרך - תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה ובשיתוף מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, סקר אמנות קיר בישראל. מטרת הסקר לתעד את

מימין: קן השומר הצעיר בחיפה, ציור קיר של יוחנן סימון משנות ה-60 שכוסה בשכבות סיד (צילום: אביטל יד-שולם). באמצע: "ישיבת תורת-חיים" ברובע המוסלמי בירושלים העתיקה. הציור "קבור" מתחת לשכבות צבע וסופרקריל (המידע והתמונות באדיבות ברכה סליי, חוקרת העיר העתיקה) משמאל: ציור של תמר לין על הצרכניה בכפר ביל"ו (צילום: גדעון מישאל, אחי האמנית, שניהם בני המקום)

ישראל נגלית לעין

מצטרפים לאלבום התמונות של מדינת ישראל!

אוצרות העבר נמצאים ככל בית: כאלבום התמונות, בשקיות המסמכים, בצרור מזכרות. כל אדם החי בארץ הוא שותף לתולדותיה, ואלבום התמונות הפרטי מייצג את מסלולי החיים השונים בארץ ואת הקהילות המגוונות - בעיירות הפיתוח, בהתיישבות העובדת ובערים. ישראל נגלית לעין הוא מיזם קהילתי לתיעוד, לגיבוי ולהצלה של תמונות המדינה, הארץ ותושביה. מטרתו - לחזק את השותפות של תושבים מכל שדרות הציבור בסיפור המורשת הישראלי לדורותיו. השנה נפתח מחזור שלישי של הקול קורא להשתתפות במיזם ישראל נגלית לעין: נותרו מקומות ספורים ליישובים (רשויות מקומיות או אזוריות העונות לתנאי הסף) המעוניינים להצטרף למיזם בשנת 2014.

פרטים וטפסי פנייה ראו בכתובת: www.israelalbum.org.il

1. אלבום משפחת זוהר חן - ירוחם
2. אלבום משפחת שרה ומכלוף דהן - ירוחם
3. אלבום משפחת זוהר חן - ירוחם
4. אלבום צביקה שפירא - מא. חוף הכרמל

ארץ אהבתי

הפרה-היסטוריה של המועצה ד"ר מרדכי נאור

מזכיר הקיבוץ המאוחד מוקי צור, סגן ראש הממשלה ושר החינוך יצחק נבון והסופר חיים גורי בכנס היסוד (ארכיון מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל)

והתיירות וכן נציגי מושבות, נציגי רשות שמורות הטבע, רשות הגנים הלאומיים, החברה להגנת הטבע ונציגי מרכז השלטון המקומי והמועצות האזוריות."

בסיום נכתב: "הוועדה מגישה מסקנות אלה למליאת הכנסת, לשר החינוך והתרבות ולשר הפנים ומבקשת לרווח לה תוך 6 חודשים על ביצוען."

חלפו פחות מחמישה חודשים, וב-16 במאי 1984 הודיע שר החינוך והתרבות זבולון המר ליו"ר הכנסת מר מנחם סבידור, על פעילות משרדו בעקבות מסקנות ועדת החינוך דלעיל: "אגף הנוער במשרדנו, בשיתוף עם החברה להגנת הטבע, מינו אדם מיוחד שירכז את הטיפול בנושא האתרים ההיסטוריים, שימורם ולימודם על-ידי תלמידי בתי הספר."

הגדרה צנועה זו התרחבה לאחר מספר חודשים למועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות במסגרת החברה להגנת הטבע. ב-17 בדצמבר 1984 התכנס, כאמור, כנס היסוד של המועצה בירושלים. העיתונאי וחוקר ארץ ישראל צבי אילן, שדיווח על הכנס למחרת היום בעיתון "דבר", הכתיר את הידיעה בכותרת: "נוסדה המועצה שתעמוד נגד דחפור ההורס אתרים."

דחפור אחר, אנושי, עסק בנושא עוד לפני הכנס וביתר שאת לאחריו. שמו: יוסי פלדמן. סייעו לו אנשים כגון עזריה אלון, יואב שגיא, יהודה דקל, פרופ' זאב וילנאי ואחרים. התקן שלו במסגרת החברה להגנת הטבע היה חצי משרה ובחצי משרה נוספת הועסקה מזכירה. אבל זה כבר שייך לחלק ההיסטורי של תולדות המועצה לשימור אתרים, ואנחנו הבטחנו לספר על הפרק ה"פרה-היסטורי" ■

לכל גוף המכבד את עצמו יש היסטוריה ולעיתים גם פרק "פרה-היסטורי". כך זה גם במקרה של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. באופן רשמי נקבע יום הולדתה של המועצה בכ"ג בכסלו תשמ"ד, 17 בדצמבר 1984, בכנס יסוד רב משתתפים שנערך במכון נן ליר בירושלים.

אלא שההתכנסות החגיגית בן ליר הייתה סופו של תהליך ארוך למדי, בן כשלוש שנים. תחילתו ביוזמה שצברה תאוצה בחברה להגנת הטבע וקיבלה סיוע מצד חברי הכנסת רפאל סוויסה ובני שליטא. השניים, סוויסה ממפלגת "העבודה" ושליטא מ"הליכוד" שילבו כוחות והגישו הצעה לסדר היום ב-17 בפברואר 1982 בנושא "שימור אתרים היסטוריים", כשהעילה היא ההיערכות לציון 100 שנים להתיישבות בארץ.

נוכר שליטא: "נועדנו עוד לפני העלאת ההצעה עם אורה נמיר, יושבת ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת, וגייסנו אותה לטובת הרעיון. רצינו שהנושא יגיע לוועדה הזאת. בכנסת זכתה הצעתנו לתמיכה מקיר לקיר. גם העובדה שייצגנו את שתי המפלגות הגדולות, והנושא נחשב לעל-פוליטי ואל-פוליטי, סייעה לנו."

בהצעה נטען כי מספר רב של אתרים הולכים ונכחדים מחוסר טיפול מתאים מצד הרשויות המופקדות על הביצוע. שני הח"כים הציעו שתוקם קרן משותפת למשרדי החינוך והתרבות, הפנים והתיירות, וזו תפעל במשותף עם הרשויות המקומיות לזירוז פעולות השימור. גלגלי הכנסת נעו באיטיות וועדת החינוך והתרבות של הכנסת דנה בנושא ב-25 באוקטובר 1982. הייתה לו תמיכה רחבה והוחלט להעבירו לדיון מעמיק בוועדת משנה. זו עסקה בו משני היבטים במקביל - ההיבט החינוכי וההיבט החוקתי. לוועדת המשנה נמסר, כי משרד הפנים איתר למעלה מ-200 אתרים בעלי חשיבות התיישבותית, כרבע מהם בתל אביב. הטיפול באתרים אלה הוא בסמכות רשות הגנים הלאומיים ומוצע להקים רשות נפרדת לשימור אתרים. הסמכות להכריז על אתר לאומי נמצאת בידי שר הפנים.

כשנה ורבע לאחר מכן, ב-18 בינואר 1984, התכנסה ועדת החינוך והתרבות לדון בהצעות ועדת המשנה ולהציע מתווה ל"שימור אתרים היסטוריים במושבות, לציון 100 שנות התיישבות". הוועדה גיבשה 10 הצעות, שהופנו למשרדי הפנים, החינוך והתרבות והחברה להגנת הטבע שנטלה על עצמה את הטיפול בשמירת האתרים.

ההצעה העיקרית שביניהן היא החלטה מס' 9: "הוועדה ממליצה להקים גוף מתאם שיורכב מגורמים הנוגעים בדבר, ובכללם משרדי הפנים, החינוך והתרבות, האוצר

המבקרים בירושלים, ביפו, ברחוב דיזנגוף בתל אביב, ברמלה ואפילו בשכם, לא תמיד יודעים כי ממש מתחת לאפס, לרוב בגובה הרגליים, נמצאת על קירות מבנים או חומות העיר, חתימה בריטית חקוקה. הכירו את סימני הבנצ'מארק הנמצאים במאות ואולי אף באלפים בכל רחבי הארץ.

במהלך המאה ה-19 החלה תנועת תיירות נרחבת אל ארץ הקודש. הבריטים, שמדע ומדידה היוו נדבך חשוב בדרכם, מצאו לנכון לערוך מדידות גבהים יחסיים לנקודות ביוב וצנרת בעיר במטרה לעזור לשלטונות העות'מאנים ולתושבי ירושלים בתחום התברואה. כך קרה שהגיעו משלחות מדידה שמהר מאוד הפכו את שיקולי הסניטציה למדידות גבהים מדויקות להפליא של כל עיר ואזור ברחבי ארץ הקודש. הבריטים היו הראשונים בין רבים שמצאו את גובה המדויק של ים המלח, המקום הנמוך בעולם. השיטה בה השתמשו הייתה מדידת נ.צ. וסימונם של הגבהים על מבנים וסלעים וכמובן סימון כל נקודה על המפות.

קפטן צ'ארלס ווילסון, מגדולי חוקרי הארץ דאז, היה מי שהשלים בסוף שנת 1864 את המפה המדויקת הראשונה של ירושלים, שיצאה לאור בשנת 1865. במהלך המיפוי נחקקו למעלה ממאה סימונים על גבי החומה ועל מבנים בירושלים העתיקה, עם נקודות גובה מדויקות, כך שגם בעזרת GPS של ימינו לא

בנצ'מארק על חומות ירושלים, עם תמונה של צ'ארלס ווילסון (צילומים: רון פלד) בנצ'מארק על בניין העירייה ההיסטורי בירושלים

יתקבלו תוצאות טובות יותר. סימנים אלה מכונים בנצ'מארק. הבנצ'מארק מתאפיין בקו אופקי עליון ומתחתיו שלושה קווים בדמות חץ. בתקופת המנדט המשיכה את המפעל הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל (P.E.F), עד לסוף שנות ה-30 של המאה ה-20.

כאמור, סימנים רבים עדיין קיימים ברחבי הארץ. שער יפו, מתחם קבר דוד בהר ציון, בית הדואר הבריטי שבשדרות ירושלים ביפו ועוד מאות מבנים שכולנו חולפים על פניהם מדי יום, זכו לבנצ'מארק משלהם. את חלקם אפשר למצוא בעזרת ה-Google Street View וזאת לאחר חיפוש במפות מנדטוריות המכילות את סימוני הבנצ'מארק. באמצעות המפות ובעזרת זום, ניתן לאתר את המבנים באינטרנט ואז אפשר לצאת לשטח ו"לצוד" בנצ'מארקים.

הבנצ'מארקים מהווים ציון דרך בתולדות המדינה והמיפוי של ארץ ישראל, ואנו קוראים להכיר בחשיבותם ולהקפיד על התייחסות אליהם בתהליך השימור ■

כגון סיתות אבן, עץ, פרזול ונפחות. בספר מוצג גם שיתוף הפעולה עם האקדמיה. את חגיגות העשור לפרויקט מסכם יו"ר הוועד המנהל של מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, פרופ' אדריכל סעדיה מנדל, אשר מדגיש בדבריו את חשיבות ההתארגנות לשיתוף פעולה בינלאומי בתחום המקצועי.

המעוניינים בספר יפנו נא אל מנהלת

הפרויקט תמר טוכלר בדוא"ל tuchler@shimur.org.il ■

ואף סייע להקמת מקהלת צדיקוב, קבוצת הספורט מכבי יפו, תיאטרון החמאם ועוד.

בשלב מסוים, הוא הואשם על לא עוול בכפו בנטילת שוחד. שלוש שנים נאבק על חפותו עד אשר זוכה מכל אשמה. למרות הזיכוי שילם אריה את המחיר, שמו ופועלו נשכחו מלב על אף שרעיונותיו התממשו ביפו בת זמננו.

סיפורו המלא של אריה שפק מתואר ברומן זה, המתמקד בתיאור התפתחותה של יפו בשנות ה-50 וההתמודדות עם סוגיות אורבניות שטרם נמצא להן פתרון עד ימינו.

את הספר ניתן לרכוש בחנויות הספרים ■

הדברים דרך ניתוח פרויקטים בהם היה מעורב. השימור טוען בר אור, הוא פעולה שדורשת היכרות עמוקה עם גווניה השונים של המורשת הבנויה ועם התרבויות שהולידו אותה, ומטרתה לכבד ולהציל ממחיקה את הסימנים שהותירו הדורות הקודמים בפני השטח.

פרופ' אמנון בר אור נולד בשנת 1951 בתל אביב, בה הוא מתגורר עד היום. בשנות ה-70 למד אדריכלות בפרינצה. עם שובו לארץ בשנת 1978 החל לעבוד כאדריכל המתמחה בשימור מבנים ואתרים היסטוריים. משנת 1996 עוסק גם בהוראה במסגרת בית הספר לאדריכלות באוניברסיטת תל אביב.

את הספר ניתן לרכוש בחנויות הספרים ■

מסע בין אתר לטירה

עורכים: תמר טוכלר, ליונל ורותם דרמון, נגה די סגני, ליז בשור

הספר מסכם עשור לפרויקט "מסע בין אתר לטירה", שבו שיתפו פעולה ארגון רמפאר מצרפת, מועצה לשימור מורשת בישראל, רשות העתיקות ואיקומוס ישראל לצורך קידום

מחנות שימור בשתי המדינות. לכל אחד מהמחנות מוקדש פרק מיוחד ובו תיאור ההיסטוריה של המקום, עבודת המחנה ומשימות השימור, וכן סיפור העמותה שמפעילה אותו. כל אלה בליווי תמונות מרהיבות. בצד זה מובא הווי המחנות המעניק העשרה ותורם לחוויית השהות במקום. בין הפרקים מופיע מידע אודות הסדנאות שהתקיימו בהם,

סמטת מזל אריה

מחברים: הדס ועופר רגב
הוצאה: פורת

הספר מגולל את סיפור חייו הסוערים של אריה שפק. אריה גדל כילד בימי המנדט הבריטי בשכונת נוה שאנן בתל אביב. כשהתבגר התגייס לבריגדה היהודית, ובשובו לארץ ישראל מילא שורה של תפקידים ביטחוניים.

בתום מלחמת העצמאות, התקבל לעבודה בעיריית תל אביב, וראש העיר ישראל רוקח מינה אותו כראש מינהל יפו. הוא טרח בהסדרת חייה של יפו בכל מערכות החיים

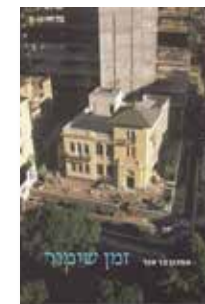

זמן שימור

מחבר: אמנון בר אור
הוצאה: בבל

כיצד מתמודדים עם זיכרון של מקום? איך מטמיעים את הזמן ההיסטורי בפנים העכשוויות של הסביבה? האדריכל אמנון בר אור פותח צוהר לתחום השימור האדריכלי תוך התמקדות בהקשר המקומי הטעון.

בעיניו של אמנון בר אור, תפקידו של אדריכל השימור הוא להעביר לדורות הבאים "חבילת תרבות" המורכבת מחומריה של הסביבה הבנויה. הוא מדגים את

רכישת ספרי המועצה במחיר מוזל בטל': 03-5086624

נאמני המועצה זכאים לרכוש מספרי הוצאת "אריאל" ב-20% הנחה. פרטים בטל': 02-6434540

בארות יצחק הישנה (צילום: עפר יוגב)

מוזיאון המים והביטחון בנגב (צילום: דורין הורוביץ)

"העולם כולו יעמוד משתומם מול הפלא הגדול הזה שעשה העם היהודי שהפך מדבר לגן פורח"
דוד כן-גורריון

התיישבו חבריו במחנה זמני בפרדס חנה ובשנת 1943 עלו להתיישבות בנגב המערבי. במלחמת העצמאות ניהלו קרב גבורה מול הפולש המצרי. חברי המשק ולוחמי פלמ"ח החזיקו מעמד במשך חודשיים אל מול הפגזות מטוסים וטילי קרקע שנורו עליהם על ידי הצבא המצרי. ההתקפה הגדולה והמכרעת על היישוב, הסמוך לעיר עזה, אירעה ביום ח' בתמוז תש"ח, 15 ביוני 1948, עת הסתער על המשק גדוד רגלי מצרי, בסיוע טנקים והפצצות מהאוויר. המצרים הצליחו לחדור לתוך הקיבוץ ובמקום התנהל קרב פנים אל פנים כשהחברים נלחמים בכתות הרובים, כרימונים וכידיים ממש, כדי לעצור את המתקפה. עם ערב הגיעה סוף סוף תגבורת, אבל הנקודה נהרסה כליל. בעקבות זאת החליטו החברים לצאת להתיישבות בנקודה אחרת במרכז הארץ.

בלב השדות עומד על תילו ובולט למרחוק מגדל המים. לאחר שנים ארוכות בהן נותר הסיפור עלום, שוקם המגדל המופגז לפני כשנה על ידי מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, קרן קימת לישראל והקיבוץ הדתי. אל המגדל מוביל שביל בטון עם ספסלים שלאורכו לוחות עליהם נכתב סיפור המקום והקרבות שהתחוללו בו, בעזרת מפות ותמונות. המתבונן סביב יתקשה להאמין שבדיוק כאן עמד פעם יישוב תוסס ופורח.

תחנה ראשונה: מוזיאון המים והביטחון בנגב - ניר עם

הנסיעה דרומה מאשקלון ככביש 4 תוביל אותנו לצומת יד מרדכי ומשם ככביש 34 לקיבוץ ניר עם.

עד סוף שנות ה-30 של המאה הקודמת השתרעה ההתיישבות היהודית בארץ ממטולה בצפון עד קו באר טוביה-קסטינה לערך, בדרום הארץ. קרן קימת לישראל רכשה אדמות בנגב הצפוני. בשנות ה-30 ערכה באזור מספר קידוחים כדי למצוא מים בקרקע ובאחד מהם התגלו מים בעומק של 30 מטר בלבד.

הקידוחים שימשו מקור לקו שסיפק את המים לנקודות ההתיישבות שקמו בנגב מספר שנים לאחר מכן. "11 הנקודות בנגב" עלו על הקרקע במוצאי יום הכיפורים תש"ז (1946) תוך 24 שעות. גילוי המים אף השפיע על החלטת ועדת האו"ם, שסיירה במקום בשנת 1947, לספח את הנגב לשטח היהודי בתכנית החלוקה.

קיבוץ ניר עם, שנקרא בראשיתו "ניר חיים", הוקם בשנת 1943 על ידי עולים ממזרח אירופה, בוגרי תנועת "גורדוניה". עמידתו של הקיבוץ בזמן מלחמת העצמאות תרם לשמירה על מערך ההתיישבות בנגב ובמהלך השנים נקלטו בו עולים מכל רחבי העולם.

ניסן צורי, חבר הקיבוץ, יזם את הקמתו של המוזיאון בתוך בריכה לאגירת מים ובה חזיון אורקולי ותצוגה מרתקת של תמונות ומפות. במוזיאון נחשף לעיני המבקר סיפור ההתיישבות במקום, וסיפורם של קו המים והשמירה עליו ועל ההתיישבות באזור. הסיור בתוך הבריכה ממחיש באורח מעניין ומיוחד את תחושת הבידוד של ראשוני המתיישבים.

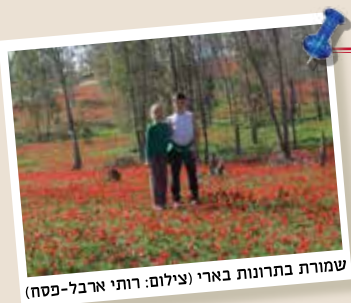
סמוך למוזיאון חורש טבעי נאה ובו נקודת תצפית לעבר העיר עזה. בנקודה זו ניצב פסל בדמות פרש על סוסו לזכרו של שומר השדות יעקב (ניצ"ק) גברי, חבר ניר עם.

הביקור בתיאום מראש בלבד.
טל': 050-5709042, דוא"ל: outsiderprod@gmail.com

תחנה שנייה: בארות יצחק הישנה

מניד עם ניסע דרומה על כביש 232, לכיוון צומת סעד. בצומת נפנה ימינה-מערבה לכיוון קיבוץ נחל עזו. נקיף את הקיבוץ על כביש 25 ונראה ממרחק קצר את מגדל המים של בארות יצחק הישנה.

בארות יצחק, ראשון היישובים בנגב הצפוני, נוסד על ידי עולים מתנועת בח"ד (ברית חלוצים דתיים) מגרמניה ומצ'כיה. בשנת 1936

שמורת בתרונות בארי (צילום: רותי ארבל-פסח)

טבע בסביבה

שמורת בתרונות בארי: מבארות יצחק הישנה חוזרים בדרך בה הגענו לכביש 232 עד צומת סעד ובצומת פונים דרומה על הכביש עד לכניסה לקיבוץ בארי. יש לפנות ימינה לכביש הכניסה, בו רואים שילוט המפנה צפונה לשמורת בתרונות בארי.

הבתרונות הינם ערוצים שהמים חורצים באדמת הלס המקומית. החתירה יוצרת נוף מבוהר דמוי משור. הם משתרעים על שטח רחב של כ-5,000 דונם ובחודשי החורף מכוסים מרבדי כלניות מהיפים בארץ. בשמורה נמצא אתר נחביר-בארי הישנה, שרידי מפעל מנדטורי לעיבוד גפרית שנכרתה במקום ואנדרטה לזכר חללי הקורפוס האוסטרלי - ניו זילנדי שנהרגו בקרבות על עזה במלחמת העולם הראשונה (אנו"ק). מומלץ לצאת לסיור רגלי בשבילים המסומנים שבשמורה. המסלולים קלים להליכה והנוף מרהיב, בעיקר בחורף עם פריחת הכלניות.